

Biblioteka **KULTURA MIRA**

BOSNA I HERCEGOVINA - EUROPSKA ZEMLJA BEZ USTAVA

znanstveni, etički i politički izazov

Impresum

FRANJEVAČKI INSTITUT
ZA KULTURU MIRA

BOSNA I HERCEGOVINA EUROPSKA ZEMLJA BEZ USTAVA

ZNANSTVENI, ETIČKI I POLITIČKI IZAZOV

Zbornik radova
s međunarodnog znanstvenog skupa
Sarajevo, 3-4.02. 2012.

Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2013.

SADRŽAJ

Tko smo i što želimo u BiH?.....	6
Riječ uredništva	8
Pozdrav prigodom otvaranja znanstvenog skupa	11
IZLAGANJA	15
Mile Lasić: PLEDOVAJE ZA ALTERNATIVNI PROEUROPSKI KULTUROLOŠKI I POLITOLOŠKO-PRAVNI NARATIV	16
Regina Ammicht-Quinn: KULTIVIRATI Ljudsko: POLITIKA, ETIKA I RELIGIJA	46
András Máté-Tóth – Mario Vukoja ULOGA KATOLIČKE CRKVE U KONSTRUKCIJI IDENTITETA U MULTIRELIGIJSKOM DRUŠTVU	58
Alen Kristić NOVA POLITIČKA KULTURA: IZAZOV ZA RELIGIJSKE ZAJEDNICE U BIH	75
Nerzuk Ćurak DEJTONSKI POLITIČKI POREDAK I KULTURA NASILJA	92
Ivica Lučić BOSNA I HERCEGOVINA U SUPROTSTAVLJENIM NACIONALNIM KONCEPCIJAMA OD KRAJA OSMANSKOG CARSTVA DO NASTANKA KRALJEVSTVA SRBA HRVATA I SLOVENACA	103
Ivan Cvitković: HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET NA »GRANICI« – SUSRET S DRUGIMA	125
Žarko Papić ODNOS GRADANSKOG I NACIONALNOG – CIVILNO DRUŠTVO I RAVNOPRAVNOST	143
Tarik Haverić USTAV BIH IZMEĐU PRAVNE ZNANOSTI I POLITIČKE MOĆI	164

Ivan Vukoja POLITIKE U POZADINI RAZLIČITIH MODELA (PRE)USTROJA BIH	171
Enver Kazaz DEJTON – MEĐUNARODNA LEGITIMIZACIJA RATNIH OSVAJANJA	202
Milan Vego DAYTONSKI ČORSOKAK	221
Ivan Lovrenović TREĆI MODUS HRVATSKE POLITIKE	248
Edin Šarčević KAKO DO NOVOG USTAVA BIH? USTAVOTVORSTVO IZMEĐU »DEMOKRATIZACIJE PRAVNE ZNANOSTI« I »PRIMITIVIZACIJE JAVNOPRAVNOG DISKURSA«	254
Ivan Markešić »RATNO RJEŠENJE« ZA MIRNO ŽIVLJENJE	272
Božo Žepić ETIČKI, POLITIČKI I USTAVNOPRAVNI POSTULATI ZA DONOŠENJE USTAVA U VIŠENACIONALNOJ I EUROPSKOJ BIH	299
Saša Mrduljaš ŠTO BI TREBALO DEFINIRATI HRVATSKI POLITIČKO-IDEJNI ODNOS PREMA BOSNI I HERCEGOVINI?	327
Ugo Vlaisavljević: DRUGI USTAV I USTAV DRUGIH: APORIJA SUVERINITETA	350
Mato Arlović RAVNOPRAVNOST I KONSTITUTIVNOST NARODA, LJUDSKA PRAVA I TEMELJNE SLOBODE U USTAVU BOSNE I HERCEGOVINE	371
AUTORIZIRANI TRANSKRIPT RASPRAVA	397
Biblioteka: Kultura mira	474

TKO SMO I ŠTO ŽELIMO U BiH?

IZLASKOM IZ WINNER-LOSER MATRICE DO NOVE POLITIČKE KULTURE

Franjevački institut za kulturu mira, sa sjedištem u Splitu, zajednički je centar franjevaca i franjevki RH i BiH za promociju pravde, mira i integriteta stvorenja. Koncilski socijalni nauk Crkve vidi ovaj angažman dvostruko: kao karitativnu zauzetost za siromašne, isključene, izrabljivane i kao bonhoefferovski kritičku opciju raskrinkavanja i dovođenja u pitanje struktura koje uvijek iznova generiraju nepravdu i ljudske nevolje: individualne, kolektivne i globalne. Toliko o nama!

Ovaj znanstveni skup sa intrigantnim radnim naslovom i upornošću klasičnog *ceterum censeo* ima nakanu baviti se politološkim i sociološkim analizama, u svrhu pojašnjenja osnovnih pojmova i pretpostavki nacionalnog dijaloga *ad intra* i *ad extra*, a potom i pretpostavki za uspješnu (re-de-)konstrukciju Ustava BiH.

Zahvalan sam cijenjenim predavačima, pogotovu što kod većine vlada skepsa i bojazan da su pozicije ne samo na političkom već i na znanstvenom polju davno zauzete i da se na ovakvim skupovima umjesto argumenata slušaju i izgovaraju tek očekivane mantre.

Naša nakana je otvoriti jedno zaboravljeno područje mogućeg dijaloga i to pod kutom kritičke analize ideoloških, totalitarnih i dualističkih misaonih koncepata, koji djeluju perverzno upravo jer nam ne daju sagledati svoju stvarnost i politički djelovati prema onom što su očigledne činjenice u BiH:

Povijesni društveno-politički razvoj nije na zemljopisnom tlu BiH formirao jednu naciju, već samosvjesne i bar formalno u svim temeljnim aktima kao suverene, konstitutivne priznate Bošnjake, Hrvate i Srbe, te doveo u ovaj prostor mnoge nacionalne manjine. Priznanje različitosti i ravnopravna participacija svih različitosti jest u BiH ključ demokracije. To je u elementarnom pogledu uskraćeno Hrvatima u BiH. Međutim sveukupni

društveni i politički razvoj nije dobar ni za druge narode i građane.

Druga temeljna istina jest da narodi, manjine, građani u BiH ne žive tek jedni pored drugih, bez odnosa. Štoviše, tu će dobronamjeran čovjek uvijek naći poželjnu interakciju.

Etos koji logično proizlazi iz ovih istina može se izreći programski: iz do sada prevladavajuće *winner-loser* matrice etično bi bilo iskoračiti u *winner-winner* matricu naših odnosa, novu političku kulturu. Međutim ako dosadašnji povijesni imperijalni kišobrani nad BiH nisu promovirali ovaj etos, neće to ni priželjkivana EU učiniti bez nas.

Zato se i na ovom skupu kao input za novu političku kulturu nameće agenda konsocijacije. Konsocijacijskim procesima treba upravljati, jer samo tako oni mogu u ovakvom društvu konkurirati svim dalekosežno nazadnim konceptima unitarizma, separatizma, nacionalizma, etatizma, teokracije ... koji ne vide temeljnu istinu da se razlike i jedinstvo međusobno uvjetuju.

Nadam se da će argumenti rezonirati i da će među njima biti dovoljno »hermeneutičkog gostoljublja«. Uz zahvalnost svima, skromni doprinos Instituta i Organizacijskog odbora simpozija vidim u metafori Sokratove babice.

Franjevački institut za kulturu mira

RIJEČ UREDNIŠTVA

U znamenitoj Platonovoj alegoriji o pećini i empiričari i pragmatičari žive – leđima okrenuti vatri – u svijetu sjena i taj svijet smatraju jedinim pravim svijetom, za drugi ne znaju. Mogli bi, tumače filozofi, tek silom mišljenja da se uspnu na svjetlost dana i da osmotre istinski svijet – svijet postojanih misli. Morali bi uvažiti teoriju, ali takvi je u pravilu preziru, ili je ignoriraju. I u Bosni i Hercegovini žive njezini pragmatičari, treba li reći njezini političari, u svijetu sjena poluistina i polulaži o sebi i svojoj zemlji. Kritičko-racionalističkog mišljenja jedva ima i unutar bos.herc. akademskih zajednica, dakle među onima koji bi se po dužnosti trebali baviti *postojanim mislima*, teorijom. Među duboko ideološki ostrašćenim, ili etniciziranim i provincijaliziranim akademskim elitama diobe su istovjetne i duboke kao i unutar etnopolitičkih elita. Dominantni narativi i dominantne politike u apsolutnom su suglasju i utoliko su suodgovorni za nepostojanje kritičke autorefleksije i vizije zajedničke budućnosti.

Ma koliko Bosna i Hercegovina vapila za integrativnom logikom i političkom kulturom »i-i«, u njoj i dalje jačaju isključujući narativi i politike koji funkcioniraju po principu »ili-ili«. Takvi narativi i politike u konačnici i onemogućuju *postojane misli* o svojoj zemlji, plurimorfnoj, višenacionalnoj, uljuđenoj zajednici s europskim sustavom vrijednosti. Upravo zbog toga i jeste bilo krajnje vrijeme započeti s bespoštedno-kritičnim razgovorima u znanstvenim i kulturološkim krugovima o tomu što BiH jeste i što bi mogla – na osnovi drugačijih narativa i politika – postati.

Političke, akademske i kulturne elite u Bosni i Hercegovini zarobljene su u utvare neodgovornih predodžbi o sebi i drugima, nesposobne misliti i cjelovitu i plurimorfnu Bosnu i Hercegovinu, zbog čega dijele odgovornost za odloženi civilizacijski rasplet u međunarodno priznatoj i unutarne nepriznatoj zemlji. I unutar njom nesposobnošću i međunarodnim intervencionizmom dovedena pred sami rub ponora, danas Bosna i Hercegovina žudi za autohtonim i odgovornim društvenim dogovorom, kojim bi se međusobno priznale bos.herc. nacije, kao i bos.herc. građani svih svjetonazora i vjeroispovijesti. Ali za takvo što nema ni pretjera-

ne sposobnosti ni volje među onima koji preziru svijet *postojanih misli* – niti među bosanskohercegovačkim i inozemnim *pragmatičarima* niti među akademskim elitama. A one su prve pozvane da se pomaknu u pravcu konsenzualne političke kulture, na osnovi kulture nenasilja i uvažavanja drugosti, kako bi se potom osmislili konkretni mehanizmi upravljanja našim razlikama, a ne njihova eliminiranja. One naime ne moraju biti naše prokletstvo, kako izgleda mnogima, nego naša potencijalna prednost, naš civilizacijski ulog u kompleksni svijet alteriteta i multikulture koji oličava Europska unija.

Kako se osloboditi logike beskrajnih dioba na jednoj, ili »sindroma jednosti« na drugoj strani, kako misliti svoju zemlju u svoj njezinoj plurimorfnoj punoći i europskoj perspektivi – bio je motiv međunarodnog znanstvenog skupa »Bosna i Hercegovina, europska zemlja bez ustava – znanstveni, etički i politički izazov«, koji je zamišljen i organiziran u Franjevačkom institutu za kulturu mira iz Splita, što ga vodi fra Mijo Džolan, nekadašnji provincijal Bosne Srebrene. Tko iole poznaje povijest franjevačkog reda u Bosni i Hercegovini, sedamstogodišnju aktivnu utkanost franjevaca u povijest, povijest ideja i u kulturu Bosne i Hercegovine, razumjet će logiku i namjere organiziranja ovakvog skupa kao, makar i pionirski, važan korak u procesu osmišljavanja duhovnog povratka Bosni i Hercegovini sviju njezinih ljudi. Da svatko iz polumraka vlastitih poluistina o sebi i BiH izađe na svjetlost *postojanih misli*, kako bismo ponovno počeli misliti o onomu što nas povezuje, kako bismo zajedno osmislili europsku budućnost za našu zemlju. Put do takvog narativa o Bosni i Hercegovini i njezinoj budućnosti nije lako ni zamisliti, a kamoli prijeći. Ali druge nam nema, ako hoćemo krenuti na put susretanja i razgovora. Pri čemu skromnost nalaže da se zapitamo: može li se od ovakvih i suviše rijetkih susretanja uopće očekivati nešto više od pukog registriranja naših raznolikih pristupa i međusobnih udaljenosti?

Koja je to teorija ili koji je to pristup koji bi mogao pomoći Bosni i Hercegovini – europskoj zemlji bez ustava – to ostaje otvorenim znanstvenim, etičkim i političkim izazovom i poslije ovoga skupa. Po nama je vrijedno već i to što je bilo moguće stvoriti prostor za *face to face* razgovore, za iznošenje i registriranje različitosti među ljudima koji Bosnu i Hercegovinu misle kao svoju zemlju, s nadom u neko buduće približavanje ili prožimanje relevantnih promišljanja. Tek potom bi moglo uslijediti uvjeravanje i

empiričara i pragmatičara u smisao potrage za novim društvenim dogovorom o Bosni i Hercegovini.

Sada, kad referate i rasprave s ovoga skupa predajemo javnosti, bit će moguće objektivnije suditi o njegovim dosezima. Pred čitateljima je 19 pripremljenih referata te sve autorizirane rasprave, dijelom naknadno proširene unutar horizonta zadanoga na skupu. Za neke referate nužno je napomenuti da sadrže pozivanje na događaje poslije skupa pa sudionici s drukčijim mišljenjem nisu u mogućnosti na njih reagirati u ovom zborniku.

POZDRAV PRIGODOM OTVARANJA ZNANSTVENOG SKUPA

Dragi prijatelji, svima iskren pozdrav: Mir i dobro! Dobro jutro!

Na samom početku ovog znanstvenog skupa – *BiH, europska zemlja bez ustava - znanstveni, etički i politički izazov* – želim vas pozdraviti i zahvaliti svima koje je ova tema pozitivno pokrenula na promišljanje i sudjelovanje u radu ovog skupa.

Ponajprije moram zahvaliti:

Vijeću franjevačkih zajednica RH i BiH, kao osnivaču Instituta na podršci ovog projekta.

Organizacijskom odboru: Alenu Kristiću, Mili Lasiću, Ivanu Lovrenoviću, Ivanu Vukoju, te suradnicama: gđi Božani Katava i gđi Mirjani Maras Žuro.

Osobita zahvala dvadesetorici predavača na ovom skupu: politolozima, teolozima, sociolozima, kulturnim djelatnicima i stručnjacima za ustavno pravo što će kroz ova dva dana biti spremni ponuditi svoj *ceterum censeo* u pitanjima BiH, i nadam se uz raspravu unijeti više jasnoće i znanja o konačnim učincima raznih teorija i koncepata o BiH za život njezinih naroda, njezinih ljudi, građana kojima bi BiH trebala biti domovina, dakle mjesto osobnog i narodnog prosperiteta, a nipošto Prokrustova postelja.

Njih ćemo prigodom njihova izlaganja šire predstaviti.

Pozdrav svim gostima Skupa. Osobito sam počašćen nazočnošću gospode: hrvatskog veleposlanika u BiH, gosp. Tončija Staničića, tajnika njemačkog veleposlanstva, te dr. Mate Zovkića i dr. Franje Topića.

Pozdrav i zahvala brojnim nazočnim iz medija.

Zahvala ljubaznim domaćinima hotela Holiday Inn.

Možda je potrebno da se tek kratko legitimiramo: ovaj skup organizira Franjevački institut za kulturu mira. Naš institut, sa

sjedištem u Splitu, zajednički je centar svih franjevac i franjevki RH i BiH za promociju pravde, mira i integriteta stvorenja. U duhu vlastitog imena nastojimo kultivirati one vrednote koje su u socijalnom nauku Crkve istaknute kao nepovredivost i ne-arbitrarnost ljudskog dostojanstva, opće dobro, solidarnost i supsidijarnost. Ova orijentacija nas nutka da sve strukture pa i društvene i političke vrednujemo po onom kriteriju koliko čovjeku omogućuju da živi dostojanstveno, kreativno i solidarno. I to je zapravo onaj dublji duhovni, etički motiv ovoga skupa. Zamolili smo vas da promišljate, možda na nov način i naš život i našu domovinu. Sva dosadašnja sporenja politologa, teoretičara ustavnog prava i pragmatičnih politika u BiH pokazuju da naše strukture ne služe općem dobru svih naroda i ljudi u tom društvu. Držim da se u ovakvim odnosima u BiH nitko ne bi trebao osjećati dobro, ali istini za volju mnogi pokazatelji političkog života u BiH govore da je hrvatski narod glede konzumiranja političkih prava ovdje možda u najlošijem položaju. Zašto je BiH društvena i politička zajednica neefikasna? Volio bih da je ovo pitanje posve suvišno. Nažalost, ono je aktualno. Razdiru je dvije tendencije, fizikalnim jezikom govoreći, centripetalne i centrifugalne. Nijedna ne prepoznaje istinu o BiH, njezinom sastavu, konstitutivnim narodima i ne želi na temelju tih istina graditi politički i ustavnopravni sustav. Po mom mišljenju BiH je funkcionirala i držala se na okupu uglavnom pod nadmoćnim ideološkim ili imperijalnim kišobranima. To potvrđuje i daytonski kišobran nad BiH. U tim sustavima, sad jednima sad drugima, bilo je bolje ili gore. Pozivamo se često i s pravom na iskustva i primjere ljudske dobrote, harmoničnih odnosa, solidarnosti, što jednostavno ljude koji dođu u BiH zahvati, iznenadi, oduševi. No, ovo iskustvo dobrote ne može zanjekati, niti romantizirati i jedno drugo iskustvo kao konstantu naše političke povijesti u BiH, koju smo radno nazvali *winner-loser* matrica naših političkih odnosa. Dakle gubitnik-dobitnik matrica.

Cilj i program ovog skupa je:

- prepoznati instrumente za izlazak u novu matricu odnosa: dobitnik-dobitnik,
- raskrinkati ideološke i ustavnopravne konstrukte koji su u službi *winner-loser* (nepravednih) odnosa,
- i drugi dan: provjeriti neke od modela za Ustav BiH, europske države tri konstitutivna naroda i njezinih građana.

Nekoliko tehničkih napomena:

Moderatori današnje četiri sesije i rasprava bit će ovim redom: Alen Kristić, Mile Lasić, Ivan Lovrenović i Ivan Vukoja.

Po programu je predviđeno izlaganje u tezama po 10 minuta.

Rasprave nakon izlaganja će se snimati. Njih ćemo autorizirane objaviti u zborniku radova ovog znanstvenog skupa. Zato će biti korisno da se kod rasprave svatko na početku predstavi.

Hvala vam lijepa! Želim vam dobar rad na dobro i korist BiH, tj. svih koji bi u njoj željeli živjeti kao europskoj zemlji s etično i pravedno uređenim odnosima.

fra Mijo Džolan

IZLAGANJA

Mile Lasić:

PLEDOAJE ZA ALTERNATIVNI PROEUROPSKI KULTUROLOŠKI I POLITOLŠKO-PRAVNI NARATIV

Lasić, dr. sc. Mile, rođen 1954. godine u Uzarićima. Prijeratni radni vijek proveo u Sarajevu i Beogradu. Rat ga zatekao kao jugoslavenskog, pa potom i bosansko-hercegovačkog diplomata u SR Njemačkoj. Bio je prisiljen napustiti diplomatsku službu, pa je potom desetljeće i pol proveo u svojevrsnom duhovnom egzilu kao neovisni *free lancer*, slobodni publicist, kolumnist i prevoditelj. Godine 2009/10. započeo je kasnu profesorsku karijeru na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Predaje skupinu kolegija koji se tiču međunarodnih odnosa, teorije i prakse diplomacije, europskih integracija, kulture u politici i političkih teorija. Autor je brojnih politološko-socioloških eseja i studija te knjiga (*Europska unija: nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, 2009., *Mukotrpno do političke moderne*, 2010., *Uvod u znanost o politici*, 2010., *Kultura sjećanja*, 2011., *Europe Now – Europa sada ili nikada*, 2011. i dr.). Član je Odbora za sociološke znanosti Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Sloboda pojedinaca u stvarima koje se tiču njega samoga podrazumijeva istu takvu slobodu ma koje grupe pojedinaca da međusobnim dogovorom urede ono što se njih zajednički tiče i što se ne tiče nikoga osim njih.

J. S. Mill, O slobodi

Sažetak

U svijetu egzistira između šest i osam tisuća etnija, a samo je par stotina njih koje su se artikulirale u politički narod (naciju) ili u naciju-državu. I dok povijest čovječanstva i nije drugo do povijest ratovanja i ugrožavanja drugih i drugačijih od sebe, u svijetu političke moderne ili »nove paradigme« (Hans Küng) malo tko više dovodi u pitanje oformljenu etniju ili naciju. Obje u osnovi zaslužuju podjednak kulturološki respekt, mada nemaju jednaku političku budućnost. Respekt kolektivnih prava i etnija i nacija prihvaćaju danas u zemljama političke moderne sve više i privrženici tzv. radikalnog liberalizma, jer su se – kao

i pristalice tzv. radikalnog multikulturalizma – susreli u novim okolnostima s potrebom deapsolutizacije svojih prvotnih i izvornih načela. Jer, dok je nastanak nacija putem političkog zrenja etnija (ili na druge načine) u prošlosti bio u pravilu vezan uz golo ili pravno-političko nasilje, u vremenima političke moderne (i postmoderne) se definitivno prihvaća spoznaja o nužnosti respektiranja ne samo pojedinačnih ljudskih prava, nego i kolektivnih prava etnija i nacija ili bilo kojih drugih zasebnih skupina (*gender* i sl.). Izvikana »smrt multikulturalizma« na Zapadu i ne znači do priznanje da su i useljeničke zemlje i društva koja su dugo favorizirala ignoranciju ljudskih i kolektivnih prava *first nations* i/ili svojega etničkog useljeničkog šarenila (*melting pot*), »mic po mic« odustala od grubog zatiranja ili poricanja svojeg etničko-nacionalnog pluralizma. Nažalost, u svemu tomu jedva sudjeluju zemlje u regiji jugoistoka Europe, duboko zapletene u demokratske, anticivilizacijske tranzicije i ubogo palanački uvjerenе u svoju čistoću i zloću drugih, kako bi kazao autor *Filosofije palanke*. U njima se ne radi o smrti pogrešne refleksije multikulturalnosti kao u zapadnim zemljama, nego o nastanku »paralelnih svjetova« i »zatvorenih društava« tamo i gdje ih nije bilo, sve do reaktualizacije »miletškog sustava« iz Otomanskog carstva i iščeznuća same osnove multikulturalnosti. Nesposobne prihvatiti novu paradigmu koja podrazumijeva i novi mentalitet i politiku, ove zemlje i ne mogu brzo postati dio svijeta u kojem se etničke razlike ne eliminiraju, u kojem je moguće živjeti susrete kultura i kulturu alteriteta – prožimanja i obogaćivanja identiteta. Ni unutar EU-a se nisu iznašli odgovori na sve krize i izazove, ali EU će svoje probleme riješiti i bez nas, a mi bez EU-a nećemo uspjeti nadići naše »paralelne svjetove«. Bez zakašnjelih transformacija u procesu približavanja EU-u ne možemo postati dijelom svijeta u kojem vrijede *rules of law*, a ljudi se ponašaju sukladno općeljudskim vrijednostima i racionalnim interesima. Zbog toga je prvi preduvjet budućih temeljnih ustavnih promjena uvažiti bos.herc. višenacionalnost i preostalu multikulturalnost pa potom osmisliti interkulturalistički projekt održive i uljuđene BiH, uz poštivanje i nacionalnog i etničkog, ljudskog i građanskog. Zato je iznimno važno ispuniti sadržajem alternativni, proeuropski kulturološko-politički narativ, u čijem su osnovu politička kultura dijaloga i kompromisa, metode upravljanja, a ne eliminiranja etničkih/nacionalnih razlika. Tim bi se putem i mogle nadvladati dominantne autoritarne kulture, tako bi se i rastali od opasnih separatističkih i istih

takvih unitarističkih koncepcija u BiH. Tako bi se i Hrvati i Srbi i Bošnjaci, u konačnici svi bos.herc. građani mogli početi vraćati održivoj zajedničkoj i jednakopravnoj zemlji BiH. Ulaskom u EU razriješila bi se i bos.herc. državno-politička pitanja i sva etnička i nacionalna pitanja u BiH.

Ključne riječi: uvažavanje višetetničnosti i nacionalnosti, upravljanje etničkim razlikama, transnacionalizacije i integracije, nužnost proeuropskog narativa i pristupa

Uvod

Možda promjene političkih okolnosti i nastanak novog mentaliteta u svijetu nastalom na razvalinama Drugog svjetskog rata, posebice unutar kruga zemalja koje čine EU i OECD, nitko nije uspio tako jezgrovito i smisleno formulirati potrebu za »novom paradigmom«, kako je to učinio liberalni katolički teolog, profesor iz Tübingena dr. Hans Küng. U predgovoru hrvatskom izdanju njegove knjige *Svjetski ethos za svjetsku politiku* profesor Küng je nove realnosti sažeo u paradigmu koja načelno kaže: umjesto novodobne politike nacionalnih interesa, moći i ugleda (kao još u Versajskom ugovoru) politika regionalnog *razumijevanja, približavanja i izmirenja...*¹ Prema mišljenju autora »svjetskog ethosa«, nove ukupne političke okolnosti jasno pretpostavljaju *promjenu mentaliteta*, koja bitno nadilazi dnevnu politiku. Pri čemu samo nove organizacije nisu za to dostatne, nego je potreban i nov *način mišljenja*. U temelju tog novog mišljenja mora stajati da se nacionalne, etničke i vjerske *različitosti* ne smiju više shvaćati načelno kao prijetnja, već barem kao moguće *obogaćenje*. I dok je »stara paradigma« uvijek pretpostavljala neprijatelja, po Küngu »nova paradigma« više ne treba neprijatelje, nego treba partnere, konkurenciju, a često i oporbu. U osnovi se radi o promjeni spoznaje da se trajno blagostanje ne unaprjeđuje ratovima, nego u miru, i to u *zajedništvu*. A kada se »jedanput zadovolje postojeći različiti interesi u zajedništvu, moguća je politika koja nije igra sa zbrojem ništica u kojoj jedan dobiva na račun drugoga, već igra s pozitivnim zbrojem, u kojoj svi dobivaju. Naravno, politika u novoj paradigmi nije postala lakša, nego ostaje – sada doista nenasilno – »umijeće mogućega«. Ako bi ona trebala djelovati, onda se ne

---

¹ H. Küng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007., str. 13–14.

može temeljiti na jednom »protumodernističkom« bilo kakvom pluralizmu. Dapače, ona pretpostavlja *društvo*nu *suglasnost* glede temeljnih vrijednosti, temeljnih prava i temeljenih obveza.« Tu »društvonu *suglasnost*«, prema dr. Kúngu, »demokratski sustav ne smije postići silom nego ju mora pretpostaviti kao zajedničku zalihu vrijednosti i mjerila, prava i obveza, kao zajednički ethos, ethos čovječanstva. *Svjetski ethos* nije, u krajnjem, neka nova ideologija ili »superstruktura«, već zajednički vjersko-filozofski izvor koji povezuje čovječanstvo, koji neće biti zakonski nametnut, već svjesno učinjen«, poručuje dr. Hans Kúng.

Već iz ovoga Kúngova apela za novim mentalitetom i novim mišljenjem jasno bi trebalo biti razumnima što je raditi i u BiH glede novog »društvovnog dogovora«, tj. novog ustavnog ugovora. Ali na nesreću u BiH bijesne akademski, medijski i politički ratovi poslije oružanih ratova, pa se fragmentacije ne zaustavljaju nego ubrzavaju, problemi se ne rješavaju, nego se umnažaju. Pitanje je samo da li se već dodirnulo dno, ili se može još i dublje pasti, odnosno je li u tijeku dovršavanje »nezavršenog rata« (Ivan Lovrenović) ili nije? U svakom slučaju, aktualni procesi u podijeljenim bos.herc. društvima odvijaju se mimo »novih paradigmi«, kao da se za njih kod nas ne znade, ili neće da znade. U procesima nadbijanja ili konfrontiranja ton daju akademske elite, univerziteti i sveučilišta, fakulteti i instituti, akademije, sve duboko etnicizirane i provincijalizirane transmisijске institucije, koje zlorabe znanost i kulture u funkciji učvršćenja redukcionističkih narativa dominantnih kulturološko-političkih elita. Time akademske elite čine *crimen* prema znanosti i kulturi, ali i povijesti i stvarnosti u svojoj zemlji. U krajnjem su se u njihovoj pogubnosti izjednačili dominantni akademski i politički narativi u pojedinim dijelovima BiH, dakako svi oni koji su se dali upregnuti u opravdanje isključujućih koncepata koji vode »smrti multikulturalizma« i s time smrti BiH. Uostalom, neki narativi posve ciljano pod bos.herc. multikulturalnošću izbjegavaju misliti bos.herc. multi-nacionalnost, koju posve neodgovorno svode na multietničnost.²

No prije ulaženja u ovu temeljnu aporiju, nužno se pozvati na važnu razlikovnu i metodološku uputu zagrebačkog profesora

---

² O ovim aporijama sam u proteklih pola godine pisao opširnije studije (jedna je feljtonizirana u *Oslobođenju*), ili govorio na više znanstvenih skupova – na okruglom stolu o multikulturalizmu časopisa *Diskursi*, u raspravi na Odboru za sociologiju ANU BiH, na Euroatlantskoj školi u Baru i dr.

sociologije Milana Mesića, po kojoj »multikulturalnost« i nije drugo do pluralna etnička (dakle i nacionalna) datost, a »multikulturalizam« refleksija te (za)datosti, u pravilu ideologijski utemeljena i nedovoljno promišljena.³ Ova su pojmovna razlikovanja nužna, jer se kod nas niječu i prešućuju, ili se preostala multikulturalnost poistovjećuje s vrlo upitnim »multikulturalizmom«. Po ovim potonjima se neupitna bos.herc. multikulturalnost u pravilu svodi na multietničnost, uz apsolutno njezanje bos.herc. višenacionalnosti, valjda u funkciji formiranja »bosanske nacije« i unitarne države, dok se po drugima postojeće bos.herc. nacije nastoje oblikovati u forme nacija-država, sa svim atribucijama državnosti, s manje-više labavim svezama među njima. S ovim su se dakle dominantni narativi u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci definitivno upustili u negiranje bos.herc. multikulturalnosti, jednom u unificirajućoj, majorizirajućoj i unitarizirajućoj verziji, a drugi put u monokulturnim verzijama. Od ovog suštinskog nesporazuma u nacionalnom ili državnom pogledu se mora krenuti, ako se misli dobro svojoj zemlji. Jer bez uvažavanja istinske multikulturalnosti koja podrazumijeva višenacionalnost bos.herc. zajednice na jednoj ili priznavanja bos.herc. države na drugoj strani ne može se uopće stići do prijeko potrebitog Künigova »društvenog dogovora« u BiH. Bez aplikacije elemenata njegove »nove paradigme«, pak, neće se moći ni započeti razgovori o ustavnom preustroju BiH.

S obzirom da se ne čujemo i ne razumijemo dobro, nužno je dakle prvo dekonstruirati bos.herc. dominantne političke i politološko-pravne narative, pa potom tragati za novim društvenim ili ustavnim dogovorom u BiH, uz respekt obiju bos.herc. zadatasti – i višenacionalnosti i državnosti. Pritom se ne bi smjele tabuizirati ni neke sada beskraino kontaminirane teme ili pojmovi, primjerice konsocijacije, trećeg ili već kojeg entiteta. Pritom bi trebalo shvatiti da je dužnost brojnijih i moćnijih subjekata, u našem bos.herc. slučaju bošnjačkih i srpskih etnopolitika da pokažu sluha prema potrebi hrvatskog naroda u BiH da ne izgubi elemente zaštićenosti i osjećaja ravnopravnosti, čega sada nema. Složena zajednica može uostalom na dužu stazu opstati samo ako je svojom osjećaju i njezine manje nacije i sve njezine manjine. Ali već ovoliko racionalnosti podrazumijeva supstancijalne promjene, odnosno odustajanje od ideologizacije znanosti i

---

³ M. Mesić, *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Zagreb, 2006., str. 428.

dogmatske tvrdoglavosti na svim stranama, posebice srpskoj i bošnjačkoj.

U ovom kontekstu, i bez pretjeranih akademskih učtivosti, pokušat ću kritički vrednovati onaj dominantni narativ koji se najpogubnije suprotstavlja respektiranju bos.herc. višenacionalnih (za)datosti. Njega smatram pogubnim i po opstojnost preostalih Hrvata u BiH, ali i za Bošnjake i »Bosance« u čije je ime artikuliran. Ma koliko dakle hrvatski i posebice srpski separatistički »monokulturalizmi« nisu bezopasni, dapače, najopasniji je onaj lažni multikulturalizam koji veliča multietničnost kako bi nije-kao višenacionalnost BiH, kao i bos.herc. izlomljenu povijest i podijeljenu sadašnjost. Radi se, dakako, o bošnjačkom nacionalizmu u čistoj SDA-verziji, ili mimikričnoj verziji »bošnjačkocentričnog« SDP-a (kako bi eventualno kazao kolega Enver Kazaz), koji pretendira govoriti u ime sviju kad govori o Bosni, spreman je, čak, uvažiti Hrvate u Hrvatskoj, ali uz izbacivanje političkih Hrvata u BiH iz igre, ili njihovo svođenje na politički neartikuliranu etniju. Doduše, tomu su obol dale i nedorasle hrvatske politike i nekonzekventne politike međunarodne zajednice. U krajnjem efektu, Hrvati u BiH su već u Daytonu, pa potom post-daytonskim intervencijama, svedeni na manje važnog partnera u Federaciji BiH. Jedan dio međunarodne zajednice je dakle pristao na logiku cementiranja neravnopravnosti formalno konstitutivnog naroda, poimajući bos.herc. Hrvate tek etnijom, kao i dominantne bošnjačke elite, odričući im nacionalna svojstva, pa posredno i mogućnost biti ravnopravnim građanima s obzirom na njihovu malobrojnost. Kao da se ponovilo na apsurdan ili tragikomičan način ono što je već jednom uradila međunarodna zajednica, koja je prije više od 100 godina, pod dirigentskom palicom svojeg tadašnjeg »visokog predstavnika« Benjamina Kallaya, pokušala oformiti »bosansku naciju«. Utoliko je međunarodna zajednica suodgovorna za aktualno stanje ni rata ni mira u BiH.

Bos.herc. Hrvate je dakle, u vizuri bošnjačko-bosanskog nacionalizma, i uz potporu jednog dijela međunarodne zajednice, dopustivo, pa čak i poželjno, svesti na etniju. Nažalost mnogi među Bošnjacima, ali i među Hrvatima koji žive u manjini među Bošnjacima, ovu su sramotnu podvalu ili namještaljku prihvatili kao opciju preživljavanja. Radi se, dakako, o neprihvatljivim prisilnim mehanizmima asimilacije i grube integracije sa stano-višta »nove paradigme«. Istini za volju, ni Hrvati se ne ponašaju obzirnije ako su u većini u odnosu na Bošnjake i Srbe. Ljudski

je razumjeti dakle bilo koje »manjince«, ali ne i one koje od čisto ahdnamaškog principa preživljavanja prave vrlinu ili ga, čak, preporučuju kao poželjni model integracije, odnosno poželjni patriotizam. Još strašnije od ovoga je što se – po mjeri dominantnog bošnjačkog nacionalističkog narativa – usuđuje u ovoj opasnoj igri pozivati na liberalne teorije i prakse u razvijenim demokratskim državama, u pravilu jednonacionalnim, te tek stidljivo dotaknuti iskustvene prakse ili »nove paradigme« u višenacionalnim zemljama ili u procesima europskih integracija.

I

U znanstvenom uratku Saše Puzića, *Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije*⁴, postavilo se fundamentalno pitanje: predstavlja li multikulturalizam, u uvjetima posttradicionalne društvene pluralizacije, prikladan teorijski i praktični model za integraciju u višetničkim i višekulturnim društvima? Autor je pritom razmotrio, između drugih, i ideje Charlesa Taylora, Willa Kymlicke i Jürgena Habermasa, koji se i po drugim autorima smatraju nezaobilaznima u ovom diskursu. Posebno je u ovom kontekstu važno Puzićevo zapažanje kako »u posttradicionalnim društvenim uvjetima suprotstavljanje kolektivnih i individualnih prava ne pogađa bit problema, i to zbog toga što se u uvjetima stalnih promjena i rastuće socijalne refleksivnosti mogu održati samo kulture sposobne za refleksivnu samotransformaciju«. I dalje, iako je svaki projekt zaštite kultura usporediv sa zaštitom »ugroženih vrsta«, što podrazumijeva kolektivna prava i obveze, mada oduzima kulturi njezinu vitalnost, dok pojedince sputava u kritičkom promišljanju njihova identiteta«, priznavanje kulturalnih manjina »ostaje jedno od središnjih pitanja suvremenih liberalnih demokracija«. Smije se rečenomu dodati: ovih se nezaustavljivih trendova u svijetu političke moderne postaje sve svjesnije, dok se kod nas kojekakvi teorijski i politički ostracizmi uzimaju i dalje kao vrlina i u dominantnim narativima u Sarajevu ili u Banjoj Luci, skoro kao poželjni patriotizmi u ovim sredinama. Ma koliko to mnogima zvučalo kao hereza, politički i kulturološki Mostar, odnosno hrvatski dio Mostara, je u ovom pogledu bolji dio naše loše stvarnosti, a pogotovo je nekorektno nepobitnu mostarsku podijeljenost uvijek

---

⁴ S. Puzić, »Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije«, *Politička misao*, sv. XLI, br. 4, Zagreb, 2004., str. 59–71.

vezivati samo za političke Hrvate. U zapadnom Mostaru, ako već ništa drugo, barem nitko ne sili Druge i Treće da govore »poželjnim glasom« manjine, prilagođen ukusima većine, to jest »izvan sebe« ili »van pameti«.

Mišljenje kanadskog autora Willa Kymlicke, izloženo u *Multikulturalnom građanstvu*, je i u Puzićevoj raspravi od izuzetne referentnosti, jer se usredotočuje na onu vrstu »multikulturalnosti« koja proizlazi iz nacionalnih (i etničkih) razlika. S time Kymlicka i jeste »naš autor«, smije se ustvrditi, jer se u Bosni i Hercegovini ove razlike negiraju na jednoj, ili preuveličavaju na drugoj strani. Poticajna je, dakako, i lako dokaziva Kymilckina *shema* kako je neka država multikulturalna »ako njeni članovi ili pripadaju različitim nacijama (multinacionalna država), ili su se iselili iz različitih država (polietnička država), te ako je ta činjenica važan vid osobnog identiteta i političkog života.« Od posebne važnosti za daljnju raspravu o međusobnim kontraproductivnim osporavanjima je što Kymlicka naziv »kultura« koristi kao sinonim za »naciju« ili »narod«, a i jedno i drugo i treće mu znače »međugeneracijsku zajednicu, manje ili više institucionalno dovršenu, koja zauzima dani teritorij ili postojbinu koja dijeli neki poseban jezik ili povijest.«⁵

U formi blage sinteze kazano, upravo po pitanju priznavanja ili očuvanja kolektivnih identiteta očituju se do danas i u svijetu nesporazumi između liberalizma i multikulturalizma, s tim što je uočljivo njihovo približavanje glede respektiranja i individualnih i kolektivnih prava. To je naime pretpostavka za izgradnju složenijih identiteta ili pravne državnosti u nekoj složenoj višenacionalnoj državi. Kao što je znano, prema klasičnom liberalnom modelu kulturne manjine su navodno zaštićene ako se zajamče temeljna građanska i politička prava svim pojedincima bez obzira na društvenu ili kulturnu pripadnost. S druge strane multikulturalisti kritiziraju liberalni model jednakih prava te mu, unatoč mogućim »dobrim namjerama«, pripisuju i svjesnu ili nesvjesnu težnju za asimilacijom i većinskom dominacijom. Multikulturalisti osobito kritiziraju tezu o etičkoj neutralnosti građanskih prava, navodeći da liberalna usredotočenost na individualna prava i slobodu izbora pojedinca ignorira činjenicu da svaki takav izbor ovisi o implicitnom vrijednosnom stajalištu, primjećuje s

---

⁵ W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

pravom i Puzić. Ističu dakle da kulturna pripadnost osigurava ishodište individualnih i političkih odluka te da ni država ni druge političke institucije nisu »slijepe za razlike«. Dapače, ove institucije čak podupiru određene jezike, kulturne prakse ili nacionalne simbole i neizbježno ignoriraju ili potiskuju druge. Posljedica svega je praktična dominacija društvene većine, odnosno »tiha« asimilacija i nepriznavanje manjinskih grupa i njihovih kultura. Kako bi se nešto takvo spriječilo, zagovornici multikulturalizma tvrde da se pojedine kulturne razlike mogu uzeti u obzir samo ako njihovi pripadnici imaju određena grupno-specifična prava. Otuda i Charles Taylor klasičnom proceduralnom liberalizmu zamjera: a) inzistiranje na uniformnoj (kulturno pristranoj) primjeni pravila koja određuju individualna prava, i b) podozrivost prema zajedničkim (kolektivnim) ciljevima, te smatra da je ova vrsta liberalizma inkompatibilna s multikulturalnom politikom razlika.⁶

Svjestan takve mogućnosti, Will Kymlicka razlikuje dvije vrste zahtjeva »koje može postaviti neka etnička ili nacionalna skupina«, a obje vrste zahtjeva označuje kao »kolektivna prava«, s bitno različitim posljedicama po slobodu pojedinaca. Prve naziva »unutrašnjim ograničenjima«, a druge »izvanjskim zaštitama«. Od odlučujućeg značenja je i njegovo razlikovanje: a) prava na samoupravu, nerijetko u nekoj formi federalizma; b) polietničkih prava, u pravilu u formi tzv. afirmativne akcije; i c) prava na specijalnu predstavljenost ili zajamčena mjesta za etničke ili nacionalne skupine u središnjim institucijama šire države, što znači u osnovi mogućnost opstojnosti i složenih, višenacionalnih ili višetetničkih države.⁷ S druge strane, i za razliku od Taylorove teze kako identitet ne može biti definiran kao obilježje pojedinca već samo kao obilježje grupe, Habermas konstruira mogućnost razrješenja ove aporije putem općenitog vrednovanja određene kulture: »Pravo na jednako poštovanje, na koje se svatko ima pravo pozvati i kad je riječ o oblikovanju njegova identiteta, ni po čemu nije povezano s pretpostavljenom izvrsnošću njemu pripadajuće kulture«. U tom smislu jednaka prava na suživot moraju biti proizvod sporazumijevanja, što konkretno znači da samo one kulture koje pristaju na demokratski dijalog zaslužuju pravo na priznanje. Shodno navedenom mišljenju, najvažnija razlika iz-

---

⁶ Vidjeti i A. Keba, »Charles Taylor and the Possibility of Individualism about Identity«, *Politička misao*, god. 47, br. 1, 2010., str. 13–30.

⁷ W. Kymlicka, *Ibidem*, str. 13.

među Habermasa i radikalnijih zagovornika multikulturalizma je u tomu što Habermas ne inzistira „na različitosti kao takvoj, nego suočavanje s različitošću vidi i kao priliku za rekonstrukciju univerzalističkih vrijednosti i načela«. U tome Habermas vidi, uočava s pravom Puzić, prepreku fundamentalističkoj dogmatičnosti, ali i mogući temelj za prihvaćanje višestrukih posttradicionalnih identiteta. Po Habermasovu razumijevanju, u složenim društvima cjelina građanstva ne može se više držati na okupu sadržajno određenim vrijednosnim konsenzusom, nego isključivo konsenzusom o proceduri legitimnog donošenja zakona o legitimnom korištenju moći. »Univerzalizam legalnih načela zrcali se u proceduralnom konsenzusu, koji, u obliku ustavnog patriotizma, mora biti ukorijenjen u povijesno određenoj političkoj kulturi«, tako je Habermas uspostavio relaciju između »posttradicionalne identifikacije« i »ustavnog patriotizma«. ⁸

II

»Multikulturalizam shvaća etnokulturni identitet manjina temeljnim određenjem pojedinca«, primjećuje doktorica filozofije Vesna Stanković Pejnović, svjesno ili nesvjesno približavajući se samodefiniciji Willa Kymlicke kao »liberalnog multikulturalista«. Crnogorska znanstvenica se posebice iscrpno pozabavila redefinicijama politike etnonacionalizma koje su poduzele nove nacionalne države na Balkanu. Po njezinu razumijevanju, nacionalne elite su objedinile potrebu »nacije« za obnovom identiteta kroz ponovo uspostavljanje veza s poviješću i tradicijom, pri čemu je jedna ideologija kolektiviteta, zamijenjena drugom: ideologija socijalizma je zamijenjena ideologijom nacionalizma. Ovaj prelazak iz »doba ideologija« u »doba kultura« se poklopio s rušenjem socijalističkog poretka, ali je ipak u prvi plan gurnuo kolektivne kulturne identitete. I to tako da se pred novonastale nacionalne države postavilo pitanje kompatibilnosti modernog poimanja nacije i internacionalizacija manjinskog pitanja s ideologijom nacionalne države utemeljene na nacionalizmu.

Za ovu raspravu je najdragocjenije autoričino uočavanje kako je »nacionalizam osnovna oblikovanja kolektivnog identiteta« u regiji zapadnog Balkana, dok »liberalni univerzalizam« kao

---

⁸ O tome detaljnije u: J. Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen*, Suhrkamp, Frankfurt a/M., 2006., str. 258. i 263.

forma oblikovanja individualnih autonomija i konstitucionalizacije političke vlasti u ovoj regiji nikada nije ni zaživjela. Razlog za nadmoć nacionalizama leži u »etatizaciji nacija«, dakle osobito u obliku izgradnje države i nacije u ovoj regiji. Proces osvajanja države od strane nacije je složen i proturječan, a odvija se uz postupno postavljanje nacionalnog jezika kao državnog, dok nacionalna kultura postaje državna, a nacionalni praznici postaju državni praznici, a simboli i insignije postaju državni simboli te nacionalna tradicija postaje državna tradicija, vrlo je precizan autoričin opis onog što se zbivalo u njezinoj Crnoj Gori, ali i u regiji jugoistoka Europe, pa i u BiH. Pritom je posebno vrijedno uočavanja kako su u procesu oblikovanja modernog kolektivnog identiteta, glavnu cijenu u pravilu platile tzv. manjinske zajednice, bilo da se to dogodilo procesom asimilacije, progonom ili etničkim čišćenjem, pa je stoga i nužno artikulirati otklon.

»U multikulturalnim zajednicama s više jezika, religija i nacionalnih zajednica neophodno je da pojedine zajednice različitih kultura mogu zadržati svoj identitet«, poručuje autorica, jer je za funkcioniranje političke zajednice nužno da svi ljudi imaju ista politička i građanska prava. »Multikulturalna društva mogu preživjeti kao političke zajednice samo ako uspiju razdvojiti kulturne i političke identitete«, zaključuje dr. Vesna Stanković Pejnović, iako »moderna nacionalna država može, a često to i čini, privilegirati većinsku naciju, a na taj se način producira i nepravda«.⁹

Upravo na Habermasovu tragu se i crnogorska znanstvenica zalaže za kompromisna ili pravičnija rješenja, koja vidi u izgradnji »zajedničkih identiteta«, a što implicira da se nacionalni identiteti trebaju prilagođavati, a ne uništavati. »Ljudi iz različitih nacionalnih grupa će dijeliti privrženost društvu ako ga shvate kao kontekst unutar kojeg mogu njegovati svoj nacionalni identitet, a ne biti podređeni«. Ovdje se dr. Stanković Pejnović oslonila i na Willa Kymlicku. Ciljevi novonastalih zapadnobalkanskih nacionalnih država, koje su brišući postojanje multikulturalnosti svog društva, težeći »kolektivno, pravu na teritoriju, povezanim s dominacijom kolektivne većinske kulture, nužno moraju iznaći načina za udovoljavanjem zahtjevima multikulturalizma i promjenom sadržaja javne sfere«, poručuje ona. Kako su bal-

---

⁹ V. Stanković Pejnović, »Identitet i multikulturalizam nacionalnih država na Balkanu«, www.maticacrnogorska.me, MATICA, jesen 2010.

kanski prostori opterećeni nacionalistički obojenim poimanjem nacionalnog identiteta, potrebno je naglasiti da se nacionalni identitet može sagledavati kao spoj dvije dimenzije: građanskih (teritorijalno-političkih) i kulturno-etničkih, ili riječima Willa Kymlicke spoju liberalnih i neliberalnih elemenata. Upravo je zato potrebno i transformirati nacionalni identitet, tj. njegovu etničku komponentu (a ne ukidati ih), a što se postiže izgradnjom, razvojem i jačanjem institucionalnih, pravno-političkih i civilnih mehanizama. Ili, drugačije rečeno, nacionalno obojiti liberalne vrijednosti, čime se uspostavlja balans i sprječava pretjerano jačanje etniciteta.

Time se definitivno i u vizuri ove crnogorske znanstvenice poručuje kako je razumijevanje i približavanje liberalizma i multikulturalizma preduvjet za razrješenje unutarnjih drama višenacionalnih, uključivo višenacionalnih zapadnobalkanskih zajednica. Njima se zapravo surova povijest ubrzano ponavlja pa primjerice BiH danas guši upravo ono što je Titovu Jugoslaviju i ugušilo na kraju 20. stoljeća, a to je nesposobnost uvažavanja etničke i nacionalne pluralnosti i izgradnje pluralno-političkog društva. Ergo, iz ove bi se teorijske i iskustvene mudrosti i u Bosni i Hercegovini moglo mnogo toga naučiti kada ne bi u njezinim akademijama, na njezinim univerzitetima i sveučilištima, fakultetima i institutima, ili u medijima, dominirali lijeni i »zarobljeni umovi«, nesposobni preskočiti vlastitu sjenku, vlastito teorijsko i političko obzorje. I dok se u svijetu političke moderne događaju civilizacijske promjene i mentaliteta i mišljenja, vrlo kompleksne transsocijalizacije i transnacionalizacije, koje i čine sadržaj »nove paradigme«, u BiH se ostaje slijepo i gluho za pouke novih europskih »pulsacija«, narativa (i prakse). Pa ipak, ostaje nada da će se uskoro uvidjeti kako upravo proeuropski kontekst podrazumijeva uvažavanje višenacionalnih kulturoloških i drugih pluralnosti, kao i da taj kontekst podrazumijeva osmišljavanje racionalnog višerazinskog upravljanja i unutar BiH po uzoru na Europsku uniju. U europskom obzorju, uz uvažavanje načela supsidijarnosti, između drugih, u vizuri europrekograničnih regija, pitanja kakva su više entiteta, federalizacija ili kantonizacija, u krajnjem konsocijacija ne bi više nikomu izgledala sudbomosnim. Prestala bi dakle biti tabu.

III

Sličnosti među bos.herc. političkim elitama se vide možebitno po-najbolje u vrlo tvrdoglavom pravljenju »nacija-država« u vrijeme transnacionalizacija i integracija u Europi. Istini za volju, i ovdje su politički Hrvati manje važni. Pri jalovoj gradnji »nacija-država« kad im vrijeme nije, a u izvedbi bos.herc. političkih elita vidljivo je naime neuvažavanje bos.herc. povijesne kulturološke zadatosti i pluralnosti, što ima za posljedicu nastajanje »zatvorenih društava« u kojima se o svim »drugima« misli kao o prljavim i zlim, a o sebi kao čestitima, što su sve odlike političke palanke, kako bi to rekao nedavno umrli autor *Filosofije palanke*.¹⁰

U BiH se, nažalost, poslije svih tranzicijskih i ratnih turbulencija živi i dalje autokratska i autoritarna politička kultura, svojstvena predpolitičkim društvima. Nekima se rješenje učinilo u totalnoj podvojenosti, a drugima u brisanju razlika etničke i kulturološke naravi, što ima za posljedicu dalje udaljšavanje jednih od drugih. U osnovi se povijest ponovila, ili narugala bos.herc. ljudima, jer su još u Otomanskom carstvu etničke i vjerske zajednice u BiH funkcionirale logikom »miletskog sustava«. U tom polietničkom i multireligijskom sustavu, koji je primjenjivan u cijelom Otomanskom carstvu do pred kraj 18. stoljeća su i muslimani i kršćani i židovi bili priznati kao samoupravne jedinice (ili »miletici«), pa je vjerskim vrhovima bilo dozvoljeno nametati restriktivne vjerske i običajne zakone unutar njihove zajednice. Radilo se, u krajnjem, o nekoj vrsti konsocijacije, govoreći modernim politološkim rječnikom, koja se primjenjuje i danas u BiH na svakom koraku, izvitoperivši se, kao i sve u BiH, u njezinu javašluk varijantu.

---

¹⁰ Ustvrdio sam povodom ovogodišnjeg Dana RS-a (9. siječnja) kako se u BiH vode isprazni prijevori o tomu koji je od bos.herc. entiteta bolji, jer su oba katastrofalna, jer je RS bio i ostao skoro ekskluzivno »srpski entitet«, a Federacija BiH je – uz potporu skoro cjelokupne bošnjačke akademske zajednice i političkog establishmeta, te uz nesumnjivo problematične intervencije raznih visokih diplomata i »visokih predstavnika« – pretvorena u dominantno »bošnjački«, pri čemu se bezobzirno poigralo s Hrvatima, koji su svakim danom sve manje konstitutivni narod u BiH. Gledam vrlo skeptično, napisao sam i ovom prigodom, na to što se radi od strane onih koji vjeruju u koncepciju »temeljnog naroda« i smisao izgradnje »bosanske nacije«, odnosno upravljanja dijelovima zemlje u kojima žive Hrvati uz pomoć »gubernera za Čečeniju«, uz primjenu majorizirajućih metoda nametanja većinske politike »manjincima koji to nisu«, čiji je cilj svođenje Hrvata na etniju. Podjednako gledam skeptično i na RS-ovsku interpretaciju »državnosti«, kao i na iluzorna slična priželjkivanja među bos.herc. političkim Hrvatima (vidjeti: M. Lasić, »Ili Europska unija ili izvjesnost *milet sustava*«, *Oslobođenje*, Pogledi, 14.01.2012).

Dakako, oni među nama koji zagovaraju respektiranje iskustava odgovorne konsocijacije u nekim zapadnim društvima, znaju da ovaj tip demokracije u prošlosti i nije bio drugo do »federacija teokracija« (Will Kymlicka) te da »miletско društvo« ni u BiH ni drugdje nije moglo biti liberalno društvo, niti je u njemu moglo biti poštovano ijedno liberalno načelo slobodne savjesti, kako uostalom konstatira i Will Kymlicka u knjizi *Multikulturalno građanstvo*.¹¹ Utoliko liberalni bos.herc. multikulturalisti, dakle oni koji priznaju bos.herc. pluralnosti, uključivo bos.herc. višenacionalnost, i prizivaju u pomoć iskustva odgovornih konsocijacija u svijetu, a ne odriču pravo korekcije konsocijacijskih ograničenja mehanizmima liberalnih teorija i klasičnog parlamentarnog sustava. Bos.herc. liberalni multikulturalisti daju za pravo i bos.herc. liberalima, dakle onima koji sanjaju transcendiranje zadatah »etnokratskih nagodbi« i etnokratskih ambijenata, ako su u tomu iskreni, ali se odlučno suprotstavljaju narativu i na njemu oformljenom konceptu svođenja formiranih nacija na etnije, koje su poželjne i navodno kompatibilne s idejom »bosanske nacije«. Ovaj tzv. velikodržavni patriotizam je, u osnovi, goli bošnjačko-bosanski nacionalizam, koji bi morao čim prije biti dekonstruiran, kako bi bio prisiljen prestati se zaklanjati iza načelnih liberalnih teorija i koncepata. U krajnjem, kako bi preispitao validnosti svoje paradigme u kontekstu »nove paradigme«, odnosno pojačanog razumijevanja multikulturalizma i liberalizma. Upravo bi mu to moglo pomoći u procesu spoznavanja nužnosti odustajanja od nijekanja postojećih kulturoloških i nacionalnih zadatah u BiH (uključivo nijekanje Hercegovine i Hercegovaca), ili odustajanja od vezivanja patriotizma samo uz jedan od priznatih jezika u BiH i sl. Pretpostavka za ovu vrstu promjene unutar bošnjačke paradigme je odustajanje od koncepcije »temelnog naroda« i manipulacije s krasnim principom »jedan čovjek – jedan glas«, kao spasonosnim rješenjem u transcendiranju »etnokratskog ambijenta«. Kuda ova vrste dogmatizma i konzervativizma pod plaštom liberalizma vodi, ponajbolje ilustrira »fenomen Komšić«.¹²

---

¹¹ W. Kymlicka, *Ibidem*, str. 226.

¹² Željko Komšić je »čovjek malog kapaciteta« (Ivan Vukoja), koji malo čita i ne razumije kompleksnu bos.herc. stvarnost. S njime i njegovim osobljem u Kabinetu hrvatskog člana Predsjedništva BiH, među kojem ima čak i Hrvata, se šale zbijaju u Wikileaks-depešama američkih diplomata. On je politički i kulturološki gledano tek velebošnjački »Sejdo Bajramović«, pri čemu se potonjem tragičaru ispričavam. Radi se, u osnovi, o ponižavajućoj činjenici da su Bošnjaci birali čak u dva navrata uzastopno Hrvatima nekoga koga su oni smatrali po-

Spasonosna probosanskohercegovačka rješenja se nalaze, dakle, u »novoj paradigmi« od zajedništva i promijenjenih mišljenja i mentaliteta. Do nečega takvoga mogu i moraju stići zajedno i privrženici liberalnih i multikulturalnih koncepata iz sve tri bos.herc. nacije. Utoliko se razrješenja bos.herc. drame daju naslutiti na tragu onoga što Will Kymlicka misli pod liberalnim »multikulturalnim građanstvom«! I izrijeком kazano, BiH treba pravnu državu, a ne državnu naciju, što podrazumijeva izgradnju pravne države na cijelom bos.herc. prostoru i s postojećim nacijama (i etnijama), te uz respekt postojećih regionalnih i političkih subjekata i ambijenata, uključivo i ratnih tvorevina kakve su RS i Federacija. Sve institucije i organizacije trebaju pak hitne reforme, kojima moraju prethoditi detabuizirane rasprave i o tabuiziranim pitanjima poput pitanja trećeg entiteta ili odgovorne konsocijacije. Riječ je dakle o nužnosti hitne potrage za odgovarajućim modelom ustavnih promjena u kontekstu približavanja NATO-u i EU-u, jer jedino taj kontekst omogućuje osmišljavanje projekta vjerodostojnog pripadanja svih bos.herc. građana i bos.herc. nacija kako samoj Bosni i Hercegovini, tako i Europskoj uniji. Nažalost, u društvima kakvo je bosanskohercegovačko se i dalje čvrsto vjeruje u tzv. metode eliminiranja etničkih razlika, majorizacije i prikrivene asimilacije. U nas se u stvari i dalje u formalno demokratskom ambijentu događaju demokratska izvitoperenja, najžilavije su i najdjelotvornije autokratske i autoritarne ideologije, koje osiguravaju opstanak autoritarnih i »zatvorenih društava«. Ona su od samog početka sumnjivih tranzicija i ciljno podrazumijevala poništavanje zadate multikulturalnosti, uz korištenje vrlo grubih metoda eliminiranja etničkih/nacionalnih razlika.

IV

U osnovi nesporazuma između bos.herc. liberala i bos.herc. multikulturalista, glede pristupa EU-u (i NATO-u), sve se svodi na to mogu li se pojedinci u BiH iz bilo koje nacije ili etnije artikulirati samo kao građani, ili su oni, htjeli priznati ili ne uvijek, ili preteži-

---

željnim članom Predsjedništva BiH u ime Hrvata. U višenacionalnim zemljama se na čelnu funkciju koja simbolizira političko postojanje jednog naroda može birati, doduše, i Eskim, ali ga moraju birati oni koje navodno predstavlja. Will Kymlicka u knjizi *Multikulturalno građanstvo* primjerice navodi (na 214. strani) kako Maori na Novom Zelandu mogu putem posebne izborne liste izabrati i »bijelca«, ako žele, ali im takvoga ne mogu birati »bijelci«. Svima koji niječu bos.herc. višenacionalnost, uključivo postojanje »fenomena Komšić«, preporučujem vrlo iskreno za lekturu *Multikulturalno građanstvo*.

to, artikulirani i kao nacionalno svjesni građani? Doduše, insuficijencija liberalno-etničke ili građanske neizgrađenosti vidljiva je u BiH prostim okom, u međusobnom osporavanju ili neuvažavanju i građanskog i nacionalnog i etničkog. I jedne i druge i treće guraju pretežito brojčane sudbine njihovih etnija u dominantniju sklonost građanskoj ili etnicizirajućoj koncepciji. Nadilaziti se pak ovaj fenomen ne može nametanjem određenih političkih volja ili modela, nego samo europeizacijom domaćih politika.

Da, riječ je o fenomenu i potrebi strpljive izgradnje političke zajednice BiH, ali prije toga je nužno priznanje bos.herc. višenacionalnosti, razumijevanje i prihvaćanje i nacionalnih i političkih i osobnih višestrukih identiteta, tj. alteriteta. U osnovi se radi o zakašnjoj modernizaciji i potrebi izlaza iz tribalističkog u političko, ali takvo što može biti ostvareno samo tijekom mukotrpnog procesa približavanja EU-u, primjenom *Acquisa communautaire* i uključanjem svih političkih subjekata s legitimitetom, dakle i etnonacionalista, kako bi u procesu prilagodbe domaćeg zakonodavstva europskom nastajala nova politička kultura – dijaloga i kompromisa. Ta nova kultura bi i definitivno stigmatizirala i kao antibosanskohercegovačke i antieuropejske teorijske i političke narative i pristupe koji tvrde primjerice kako »*pojma konstitutivnosti ne korespondira sa unutrašnjim bićem BiH koja je bila multietničko društvo bez bilo kakvih unutrašnjih etnoteritorijalnih granica*«. ¹³

Ma od koga dolazile, ove su tvrdnje pogubne, jer europski put BiH ne smije voditi preko negacija etničkog, pogotovu ne preko mimikričnog zaklinjanja velebošnjaštva iza tobože građanskog modela koji dekonstituira za početak bos.herc. Hrvate, ali dovodi i opstojnost BiH u pitanje. Znanstveno i objektivno promatrano, problemi političko-građanskog artikuliranja u BiH postoje, ali putem koji nudi opisani narativ se ne može nikuda stići. U

---

¹³ Zamoljen za recenziju rukopisa skupine bos.herc. autora povodom provedenog istraživanja *Društveni ciljevi, stavovi, znanje i strahovi građana BiH prema Evropskoj uniji*, koje je Srđan Puhalo priredio kao knjigu, s iznenađenjem sam otkrio da je u zborniku i komentar koji zagovara ukidanje domova naroda u parlamentima, odnosno dekonstituciju bos.herc. nacija u procesu približavanja EU-u. Komentar istraživanja dr. Nermine Mujagić, *Evropska unija i građani Bosne i Hercegovine između univerzalnog i etničkog*, se ovdje dotiče, dakako, iz razloga što je tipičan za sarajevski politološko-pravni narativ. Taj narativ rješenja za bos.herc. bezizlaze vidi dakle u dekonstituciji formiranih nacija u BiH, ili u njihovoj »agalmaciji«, ali ne vidi da to nisu trendovi i standardi koje podrazumijeva »novo europsko mišljenje« ili »nova paradigma«, nigdje tako očevidna kao u iskustvu EU-a. Vidi: S. Puhalo, N. Mujagić, T. Memišević, D. Miholjčić, *Na putu ka Evropskoj uniji*, PRO EDUCA, Banja Luka, 2011., str. 199.

njemu se u krajnjem radi o totalnom nerazumijevanju i Bosne i Hercegovine i Europske unije, posebice fenomena prenijetog ili djeljivog suvereniteta, koji je produžio život nacionalnoj državi, jer ju je instrumentalizirao i drugačije funkcionalizirao, ostavljajući joj dio važnih prava iz seta suverenih prava nacionalnih država, ali i krupnu obvezu sprovođenja pozajedničenih europskih politika unutar svojih granica. Nažalost, ova vrsta nerazumijevanja i Bosne i Hercegovine i Europske unije da se primijetiti u svim bos.herc. centrima, ali posebice samodiskvalificira sarajevsku politološko-pravnu školu kao neovovremenu!

V

Sadržaji koji ispunjavaju pojmove i etnije i nacije dotiču na vrlo sličan način ono što se zove identitetima ili pravima na identitet, a ona se ne smiju ni po koju cijenu dovesti u pitanje. Negiranje etnije i nacije, vjerske ili bilo koje druge kulturološke zasebnosti dozvoljavaju danas sebi tek neke despocije u Europi i svijetu, ali na nesreću i predpolitička društva u regiji jugoistoka Europe. Ključno je pritom pitanje otkuda su u BiH i najobrazovaniji među Bošnjacima i Bosancima skloni uvažavanju samo bos.herc. etnija, a ne i bos.herc. nacija? Kako se u ovom krugu našao primjerice i tako respektabilan intelektualac kakav je dr. Džemal Sokolović? Upravo iz obzira prema Sokoloviću kao čovjeku i znanstveniku, u nastavku se prezentira bespoštedna argumentacija dr. Božidara Jakšića iz njegova osvrta »Etnija protiv nacije«, u kojem se Jakšić – bez uporabe *ad hominem* argumenata – precizno i znanstvenički relevantno odredio prema knjizi Dž. Sokolovića *Nacija protiv naroda* (Biblioteka XX VEK, Beograd, 2006).¹⁴

»Centralni pojam Sokolovićevih razmatranja je ethnos, etnička grupa, etnicitet (kao realna socijalna pojava, kao relativno stabilna i trajna socijalna grupa, *ethnicity*) ili etnija (*ethnie*)«, piše u uvodu osvrta dr. Jakšić. Sve su to sinonimi za narod, ali je zanimljivo da Sokolović ne upotrebljava pojam etnička zajednica, nego pojam etnosa, etničke grupe, etniciteta i etnije u veoma oštroj formi suprotstavlja pojmu nacije i nacionalizma. Po Jakšićevom mišljenju, Sokolović dakle u upitnoj ili krajnje zaoštrenoformi odvaja pojam etnije, etničke grupe, od pojma nacije i odbacuje sva ona

---

¹⁴ B. Jakšić, »Etnija protiv nacije«, *Filozofija i društvo*, 3(31)2006., www.komunikacija.org.rs

stanovišta u postojećoj sociološkoj literaturi koja vide blisku vezu tih socijalnih grupa. »*Pogled u grupu, pa i etničku, je potreban da bismo ustanovili šta smo mi*« – navodi dr. Jakšić ključni sporni stav dr. Sokolovića – »*tek potom možemo odgovoriti šta je etnička grupa kojoj pripadamo. Ako je pak etničkoj grupi stalo da ustanovi svoj identitet, potrebno je da upre pogled u nas, njene članove.*« Potom Jakšić s pravom izvrgava kritici najkrupniju nelogičnost u Sokolovićevoj poziciji, a to je što »identitet etničke grupe određuje identitetom pojedinca«, pa ovo Sokolovićevo stanovište zvuči kao *circulus vitiosus* i, što je najnedorečenije, ni na koji način ne ukazuje na »suštinsku granicu« između etniciteta i nacije!

Odbacujući stanovište da je nacionalitet prirodno svojstvo etničke grupe i da je narodnost nužna komponenta nacionalnog identiteta, dr. Sokolović zastupa sljedeći stav: »*Supstancijalno svojstvo i nacije i naroda, i nacionaliteta i etniciteta, jeste da su socijalne grupe. Kao takvi, kao supstancijalno isti, oni su esencijalno različiti. To je autorovo stanovište.*« Sokolović, veli Jakšić, zastupa stanovište da se etnička i nacionalna društvenost bitno razlikuju, da se etnicitet pojavljuje kao afirmacija, a nacija kao negacija ličnosti. Također tvrdi da nacionalna individua ne vodi poreklo iz etničkog identiteta, nego iz korena koji su izvan etničke grupe. I izrijekom je naime dr. Sokolović kazao: »*Zato nema ništa pogrešnije nego poreklo nacije tražiti u etničkim korenima, iako je upravo etnička grupa predmet ili objekt moduliranja u naciju.*« Ovo, veli dr. Jakšić, blago rečeno, neobično i zanimljivo stanovište bi se moglo pažljivije razmotriti samo pod uslovom da se autor ne zadržava na goloj tvrdnji da koreni nacije nisu etničkog nego nekog drugog karaktera, a da bar ne nagovesti šta podrazumeva pod tim »drugim karakterom«. U zaključnoj formi dr. Jakšić veli: »Etnija i nacija stoje u Sokolovićevo delu kao dva suprotna pola – kao 'dobar momak' i 'loš momak' u kaubojskim filmovima ili u američkoj političkoj propagandi. 'Loš momak' (nacija i nacionalizam) želi da nanese što više zla 'dobrom momku' (etničkoj grupi, etnicitetu, etnji).«¹⁵

Iako je to teško izmjeriti, smjelo bi se vjerovatno zaključiti, kako veću potencijalnu opasnost po opstojnost BiH predstavljaju oni koji negiraju konstitutivne bos.herc. nacije ili ih svode na etnije, koji forsiraju bos.herc. građanstvo (mada se znade da se nužno artikulira kao građanstvo većinske nacije), koji prizivaju inter-

---

¹⁵ Vidjeti M. Lasić, »Mogu li BiH izvući iz bezizlaza zajedno liberalni etnonacionalisti i multikulturalno građanstvo?«, www.vidiportal.ba, 03.12.2011.

vencije iz svijeta u funkciju »izgradnje bosanske nacije«,¹⁶ nego što su to goli separatizmi koji niječu bliskosti između bos.herc. kultura i potrebu opstojnosti bos.herc. političke zajednice. Između ostalog, i zbog toga što opstojnost bilo koje složene političke zajednice na dužu stazu prozilazi upravo iz voljnog odnosa manjinskih nacija, i etnija, a ne iz majorizirajućeg pristupa većinskog naroda i njegova tipa »građanstva«. Totalno odsustvo uvažavanja ove iskustvene mudrosti i bos.herc. kompleksnosti pokazuje i profesor FPN-a Univerziteta u Sarajevu, dr. Asim Mujkić, kada tvrdi: »Namjesto demokratskog principa 'jedan čovjek – jedan to teško glas', treba mijenjati etnopolitički okvir unutar kojega se taj jedan čovjek uopće ne pojavljuje kao jedan čovjek. Ako se neko plaši 'preglasavanja' (etničkog) unutar te formule, onda neka se svojski baci na demontiranje i transcendiranje etnopolitičkog okvira unutar kojega namjesto formule 'jedan čovjek – jedan glas' suvereno, već dvadeset godina vlada sramna, antidemokratska formula 'jedan čovjek (jedan vođa) – milion glasova (milion 'bioloških' članova kolektiva koga ovaj navodno predstavlja)'.«¹⁷ U BiH se doista radi o sustavnoj proizvodnji redukcija, ali i o proizvodnji iluzija putem zagovaranja neadekvatnih modela za podijeljenu ili složenu zajednicu. Nažalost, i svi oni koji insistiraju na liberalnom i građanskom ustroju podijeljene zemlje putem koncepcije »jedan čovjek – jedan glas« ne razumiju ili ne žele razumjeti da se tim putem ne mogu »transcendirati« naše surove podijeljenosti. Zbog toga bi bilo nužno da zagovornici ovog narativa za početak gledaju u onima koji respektiraju etničko i pritom ne negiraju građansko, samo obzirne kulturo-

---

¹⁶ Vidjeti M. Lasić, »Politička stvarnost bosanstva«, www.depo.ba, 18. 03.2011.

¹⁷ Vidjeti A. Mujkić, »'Bauk' liberalne demokratije kruži Bosnom«, *Puls demokratije*, 14.11.2007. Ne ulazeći u pitanje plemenitosti Mujkićeve vizije, mora se primijetiti da je duboko pogrešno zatvaranje očiju prema »činjeničnom stanju stvari« u BiH. No pogledajmo prvo što dr. Mujkić kaže: »Insistiranje na 'činjeničnom stanju stvari' u raspravama o državnom uređenju rijetko je išta drugo do ideološki motivisano onemogućavanje alternativnih vizija BiH kao političke zajednice.« Nije, istini za volju, uvijek ideološki motivisano, nego bi upravo Mujkićevo hipostaziranje omiljenog mu modela nekome moglo izgledati »ideološki motivisano«. Odsustvo sluha za bos.herc. političku stvarnost dolazi do izražaja i u sljedećem Mujkićevom obrazloženju: »Što se tiče strahovanja od dominacije formule 'jedan čovjek – jedan glas', treba primijetiti sljedeće: zašto se ova formula stalno iščitava u etničkom kodu, kao da jedan čovjek iscrpljuje svoj javni i politički život u svom etničkom pripadanju. Taj jedan čovjek nije samo pripadnik neke etničke grupe, već i niz drugih grupa. Prema tome nije u toj demokratskoj formuli problem već u etnopolitičkom okviru unutar kojeg se tog jasnog jednog čovjeka stalno i nepogrešivo reducira na pripadanje ovom ili onom narodu.« Nažalost, upravo ovakav pristup onemogućuje potragu za alternativnim rješenjem, uz respekt povijesnog hoda u BiH.

loge i znanstvenike, pripadnike srodnih i kompleksnih identiteta, a ne svoje neprijatelje, kako bi se potom zajedno uhvatili u koštac s krutom bos.herc. podijeljenom stvarnošću. Ona se ne može nadići ignoriranjem ili grubim eliminiranjem, nego samo upravljanjem etničkih razlika. Zemlju bi dakle mogli izvući iz etnokratske i neoboljševičke konzervativne i dogmatske močvare, iz stanja »zarobljenog uma«, samo prosvijećeni ljudi, bili oni liberalne etnokrate ili socijaldemokrate. Ili, govoreći jezikom Willa Kymlicke: liberalno multikulturalno građanstvo!

VI

Ako dakle svjedočimo uopće o nečemu novomu u ljudskoj povijesti, ono što se daje naslutiti u priči o »novoj paradigmi«, to se ogleda u tomu što se u modernim političkim društvima, za razliku od predpolitičkih društava, u pravilu odustaje od grube prisile u eliminiranju etničkih razlika. Anglosaksonski autorski dvojac John McGarry i Brendan O'Leary govore, primjerice o osam metoda upravljanja i eliminiranja međuetničkih razlika. U metode upravljanja etničkim razlikama ubrajaju se: hegemonistička kontrola; arbitraža (intervencija treće strane); kantonizacija ili federalizacija; te konsocijativizam ili sporazumna podjela moći. U metode tzv. eliminiranja etničkih razlika se ubrajaju: genocid; prisilno masovno preseljenje stanovništva; razdvajanje i odcjepljenje (samoodređenje); (prisilna) integracija ili asimilacija.¹⁸

I u temeljito urađenoj studiji Srđana Milašinovića i Želimira Kešetovića o rješavanju unutardržavnih međuetničkih konflikata s pravom je ukazano na razlike u pristupu u političkim i predpolitičkim društvima: »Iz ugla sprečavanja i rešavanja konflikata značajno je pomenuti da se po pravilu etnički konflikti najlakše generišu između predpolitičkih i tribalističkih društava ili u društvima koja nisu dozrela do nivoa moderne parlamentarne demokratije. S druge strane etničko-konfesionalni sukobi su najprisutniji tamo gde postoji takozvana 'fingirana demokratija' ili 'demokratija niskog intenziteta'...«¹⁹

---

¹⁸ J. McGarry, B. O'Leary, »Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict«, u: J. McGarry i B. O'Leary (ur.): *The Politics of Ethnic Regulation*, London–New York: Routledge 1993.

¹⁹ S. Milašinović, Ž. Kešetović, »Mogućnosti rešavanja unutardržavnih konflikata«, www.nubs.rs (izvorni znanstveni rad, 01/2009, str. 175.).

Već površni uvid potvrđuje ovo Milašinovićevo i Kešetovićovo pravilo, odnosno pokazuje kako su se u postjugoslavenskim zemljama, uključivo u BiH malo koristile metode upravljanja, nego su se isprobale uglavnom surove metode »eliminiranja etničkih razlika«, što i jeste dovelo do nastanka »paralelnih društava«. Svijest o zajedničkoj prošlosti i bliskosti se i mogla zatrti samo tim putom. Poslije grubih metoda prisile u ratu uslijedile su suptilnije metode pokoravanja ili asimilacije u miru, primjerice putem tzv. jezičnog nacionalizama, to jest nametanja jezičnog i kulturološkog modela većine manjinama. I u ovom pogledu Milašinović i Kešetović mudro sugeriraju: »Iskustva vezana za procese rešavanja konflikata ukazuju na to da, u većini slučajeva neutralisanje konflikta ne sme da se razmatra kao jednostrano nametanje volje moćnijeg protivnika slabijem. Ako je rešenje nametnuto, bez obzira na to da li je nametanje izvršeno uz primenu sile ili samo pretnjom silom, ono ne opstaje dugo, konflikt će se ponoviti i eskalirati u nekom drugom obliku...«. U konačnici, nametanje stavova i uvjerenja većine putem školskih i drugih instrumentarija manjinama i nije drugo do prisilna asimilacija i nasilna integracija. U praksi upravljanja etničkim konfliktima se, naravno, rijetko kada radilo ili radi o primjeni samo jedne od prisilnih metoda, kao što se i pri upravljanju konfliktima radi o kombinacijama raznih metoda uz neizvjesne ishode. U pravilu su konflikti, ukoliko se nasilno žele eliminirati upravo na taj način samo prigušeni ili odlagani, ali ne i uspješno rješavani. Samo se dakle sa strpljivom njegovom kulturološke pluralnosti i upravljanjem razlika i konflikata nije imalo velikih iskustava. Pa, ipak, samo se ovim putom stiže do spoznaje o nužnosti respektiranja i kolektivnih, a ne samo individualnih prava pripadnika svih manjinskih etničkih zajednica.²⁰

I time se dolazi do možda najkrupnijeg pitanja: da li je »konsocijativizam ili sporazumna podjela moći«, kako bi kazali John McGarry i Brendan O’Leary, nužno lošija metoda upravljanja etničkim razlikama od instrumenata upravljanja etničkim razlikama kakvi su hegemonistička kontrola, arbitraža ili kantonizacija ili federalizacija?

---

²⁰ Ima i gorih stvari od »dviije škole pod jednim krovom« u kompleksnoj igri ponižavanja manjinaca u BiH. U pravilu je u sredinama u kojima ovih škola nema u tijeku brisanje multikulturalnosti, grubim nametanjem većinskog jezika i kulture manjini, pri čemu je inzistiranje na »bosanskom jeziku« kao mjerilu patriotizma, u tumačenju Jahića i sličnih mu, više no žalosno. Utoliko se stigmatizirane »dviije škole pod jednim krovom« mogu na apsurdan način gledati i kao posljednji ostaci bos.herc. multikulturalnosti na prostorima na kojima je ona živjela i u vremenima »miletskog sustava« ili ZAVNOBiH-paradigme.

VII

U BiH se, nažalost, ne orijentiramo prema onima koji žive filozofiju i praksu »otvorenih društava«, koji iza sebe već imaju despot-sko-autokratske modele vladavine koji produciraju »neprijateljske slike« u Drugome, kako bi to kazao dr. Hans Küng govoreći o »neprijateljskoj slici islama«, odnjegovanoj u nekoj huntington-skoj kuhinji. Ako se, pak, pažljivo čitaju tekstovi uvažanih autora iz Europe i svijeta, oni uvažavaju da se »multikulti razvio kao koncept artikulacije i zaštite prava (etno)kulturnih manjina, pri čemu ono što vrijedi za jednonacionalne države i njihove etnije, mora vrijediti i za višenacionalne zemlje. Riječju, jednonacionalne zemlje moraju poštovati na isti način svoje etnije kao višenacionalne zemlje svoje nacije (i etnije) – to je ona već spominjana suština boljeg razumijevanja individualnih i kolektivnih prava i međusobnog približavanja liberala i multikulturalista.

U svakom slučaju malo tko više negira potrebu zaštite svih šest do osam tisuća etnija, uključivo ili posebice par stotina njihovih političkih artikulacija u naciju, među kojima su i tri politička i konstitutivna naroda u BiH, dopadalo se to nekome ili ne. Još i danas je, doduše, sudbina etničkih i nacionalnih skupina širom svijeta nerijetko u rukama »ksenofobičnih nacionalista, vjerskih ekstremista i vojnih diktatora«, napisao je i Will Kymlicka u posljednjem pasusu svoje čudesne knjige, pa ako »liberalizam želi imati bilo kakve izgledne stjecanja uporišta u tim zemljama, mora se izričito pozabaviti potrebama i aspiracijama etničkih i nacionalnih manjina.«²¹

Ne bi dakle nitko tko drži do sebe smio ni pomisliti, a kamoli nijekati formirane kolektivitete, jer su takvi pristupi ahistorični, kontraproduktivni i bespotrebni. Nužan je dakle respekt svih mogućih pluralnosti, bilo da se one tiču složenih višeetničkih ili višenacionalnih društava. Uostalom, i sociologija i etnologija i politologija i antropologija, te skoro svekolika društvena znanost, uočavaju brojne i velike bliskosti između etnije i nacije, ma koliko se etnije brojale na tisuće, a nacije na stotine. I etnija i nacija se naime tiču pitanja zajedničke sudbine određene skupine ljudi, pa nacija i nije drugo do politički artikulirana etnija ili politički narod, pri čemu je moguće, dakako, formiranje nacije i putem političke artikulacije i onih društvenih skupina koje ne povezuju »krvna zrnca« ili povijest, nego vrijednosti, u osnovi

---

²¹ W. Kymlicka, *Ibidem*, str. 281.

ono što je Habermas vrlo smisleno nazvao »ustavnim patriotizmom«, a što je lapidarno dotaknuto na prethodnim stranicama.²²

Sadržaji koji ispunjavaju pojmove i etnije i nacije dotiču na vrlo sličan način ono što se zove identitetima ili pravima na identitet, a ona se ne smiju ni po koju cijenu dovoditi u pitanje. Tomu služe – i da ne znaju da im služe – i svi koji negiraju postojanje nacija u BiH, pa radije govore o etnijama, kao i svi koji govore o građanstvu, a ne primjećuju da je taj proces moguć dijelom među Bošnjacima zbog njihova osjećanja brojnosti i nadmoći, a među Hrvatima još nije iz razloga malobrojnosti i nejednakopravnosti. Mimikrična politika SDP-a, i njegovih satelita, primjerice SDA, dakle naslonjena je na tezu o postojanju etnija u BiH, ali ne i bos.herc. političkih naroda odnosno nacija, čime se vrši pritisak na sve manjince, a Hrvate u Bosni i posebno, da se konfrontiraju s Hrvatima u Hercegovini, s tim tzv. hercegovačkim separatistima, ma koliko se oni trudili u novije vrijeme govoriti o BiH kao o svojoj zemlji.

Posve je nevjerojatno kako se među političkim Bošnjacima brzo zaboravilo na političku bahatost Miloševićeva režima i tko je bio i zbog čega najglasniji zagovornik načela »jedan čovjek – jedan glas«, dakako na račun nijekanja Ustava SFRJ. Tragična srpska iskustva i zablude glede Jugoslavije morala bi, zapravo, biti poučna za sve koji su bilo gdje brojniji od drugih, jer kada je netko većina ima više obveza, ali ne i više kolektivnih prava. Ona se moraju garantirati svim konstitutivnim narodima i svim manjincima, jednako kao i individualna prava svakog čovjeka i građanina. »Apsurdna je teza da bošnjački narod, vojno i politički konfrontiran Srbima i Hrvatima, može ostvariti ulogu integrativnog faktora BiH«, upozoravao je stalno akademik Enver Redžić, »da bi se očuvao historijski integritet BiH, nužno je da u svim nacionalnim politikama u BiH postanu integrativne težnje. Integritet se ne može nametati; on se može uspostaviti samo političkom voljom sva tri BiH naroda«.

---

²² I sam se osjećam građaninom svijeta i Europljaninom, ali ustajem u obranu svih formiranih identiteta i njihovog artikuliranja i prožimanja, u dubokoj vjeri da se tek tim putem stvaraju pretpostavke i za liberalno-građanski koncept uređenja BiH, pa i princip »jedan čovjek – jedan glas«, u početku i nužno unutar podijeljenih svjetova. Tek tako se stvaraju pretpostavke i za neku sutrašnju europsku socijaldemokraciju u BiH. Jer, u obje tobožnje bos.herc. socijaldemokracije su, nažalost, danas prevladali neojakobinska politička kultura nadbijanja, klijentelizam i podanički mentalitet. Do savršenstva je odnjegovan i »kult vođe« i prilagođeni, tzv. poželjni govor manjinaca kulturološkom obrascu većine. Time su i SNSD i SDP BiH postali ne protagonisti, nego grobari socijaldemokratskih ideja u BiH.

Po razumijevanju ovog uvaženog bos.herc. povjesničara, »gledište da je jedan narod, tj. bošnjački, nosilac i spasilac integriteta BiH podrazumijeva da bošnjačkom narodu pripada uloga vladajućeg naroda«. Međutim, nastavlja Redžić, »integritet BiH, koja je višenacionalna zajednica nespojiv je sa postojanjem vladajućeg naroda«. Zato, zaključio je akademik Redžić, »zastupanje stanovišta o vladajućoj ulozi bošnjačkog naroda izravno vodi u nepovratnu destrukciju i dezintegraciju BiH«. Potom će Redžić, kako je i priličilo vijećniku AVNOJ-a, znanstveniku i čovjeku od integriteta, poantirati: »Prividno bosanska koncepcija, po kojoj je tzv. autohtoni narod čuvar Bosne, u suštini je antibosansko gledište, jer BiH pripada jednako svim svojim narodima ili je nema«. ²³

Iz ovog metodološkog pristupa nameće se i moguće nadilaženje naših podijeljenosti i putem jednog od konsocijacijskih modela i uz uvažavanje elemenata klasičnog parlamentarnog sustava. Uostalom, u Daytonskom ustavu već su ugrađena konsocijacijska rješenja, kako bi potom bila nakaradno izvedena, kao i mnogo druga u BiH. Temeljno pravilo konsocijacije da političke elite postignu dogovor kojeg bi se držale preduvjet je, ustvari, za bio kakav pomak do novog ustava, koji bi se morati čim prije izraditi, ukoliko se uistinu želimo približiti euroatlantskim integracijama. Po Arendtu Lijphartu, koji razlikuje ideju i model većinske demokracije i demokracije konsenzusa, teško je, ali nije nemoguće postići i održati stabilnu demokraciju i u podijeljenim društvima. Njegovo upozorenje kako se mora voditi računa kako za mnoga »pluralna društva ne zapadnog svijeta izbor ne leži između angloameričkoga normativnog modela demokracije i konsocijacijskog modela, već između konsocijacijske i nikakve demokracije«, kao da je pisano povodom ključnih unutarnjih nesporazuma unutar BiH. ²⁴

Politička kultura u jednoj zemlji može biti homogena ili fragmentirana, tvrdi dalje Lijphart, a odnosi među elitama konflikt-ni, kompetitivni ili kooperativni, iz čega i slijede tri tipa političkih sustava, odnosno tri tipa političkih kultura: centripetalna (orijentacija prema centru); centrifugalna (udaljavanje od centra); i sporazumijevajuća, konsenzualna politička kultura. »Pitanje hoće li demokracija s fragmentiranom političkom kulturom biti stabilna ili nestabilna ovisi prije svega od odgovora elite na

---

²³ E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2000., str. 113.

²⁴ A. Lijphart, *Demokracija u pluralnim društvima*, Školska knjiga-Globus, Zagreb, 1992.

potencijalnu ili sadašnju nestabilnost sistema«, upozorava Lijphart. Da bi sustavi konsocijacijske demokracije funkcionirali na stabilan i efikasan način, nužno je da vođe rivalskih političkih supkultura podržavaju sljedeće oblike ponašanja: prvo, političke vođe moraju biti svjesni da duboki rascjepi vode destabilizaciji sustava; drugo, političke vođe bi morale imati povjerenje u postojeći sustav političkih institucija; treće, političke vođe moraju uspostaviti institucionalnu osnovu i pravila političke igre koja mogu osigurati akomodaciju supkulturnih razlika.

Nažalost, naše se tobožnje vođe i elite ne pridržavaju ničeg od spomenutog, njima je u ovom javašluku bez elemenata pravne države kao ribama u vodi, dakle raj na zemlji. I zbog toga bi vrijedilo pokušati s odgovornom konsocijacijom ili, pak, s mješovitim modelima nacionalnog i građanskog koje tek treba domisliti, pri čemu bi nam mogla pomoći i razumijevanje političkih narativa unutar EU-a, iskustva EU-a s »euroregijama« i EU-principi, poput principa višerazinskog upravljanja, principa dijeljenog ili prenijetog suvereniteta i principa supsidijarnosti. Razumijevanje europskih integracija podrazumijeva dakle uvažavanje novog modela političke kulture unutar EU-a, onog koji producira drugačije političke obrasce nego institucije nacije-države. Nažalost, bos.herc. zakašnjele nacije pokušavaju i na početku 21. stoljeća dostići europski ideal države-nacije iz 19. stoljeća u separatističkoj i/ili u unitarističkoj verziji. Zbog toga BiH i jeste prapolitičko društvo – konglomerat nerazvijenih formi političkih kultura (neodgovorno-konsocijativnih oblika političkog sustava, vrijednosti i ponašanja), bez integrativne ose u čijem bi središtu bili interesi, uključivo priključivanje Europskoj uniji. U potrazi za vjerodostojnim pripadanjem i uljuđenom BiH, kako bi i kulturološko-politički bila lijepa koliko i svojom raznolikošću i zemljopisom, mogu nam pomoći samo iskustva i vrijednosti Europske unije. Ona je i »naša paradigma«, na nju se vrijedi ugledati...

Literatura:

- Habermas, J. (2006), *Die Einbeziehung des Anderen*, Suhrkamp, Frankfurt a/M.
- Jakšić, B. (2006), »Etnija protiv nacije«, *Filozofija i društvo*, 3(31)2006., www.komunikacija.org.rs
- Keba, A. (2010), »Charles Taylor and the Possibility of Individualism about Identity«, *Politička misao*, god. 47, 01/2010.
- Kymlicka, W. (2003), *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Küng, H. (2007), *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb.

- Lasić, M. (2011), »Od »multikulturalizma« ka postsekularističkom inter-kulturalizmu«, *Diskursi*, br. 2/2011.
- Lasić, M. (2011), »Politička stvarnost bosanstva«, www.depo.ba, 18.03.2011.
- Lasić, M. (2011), »Mogu li BiH izvući iz bezizlaza zajedno liberalni etnonacionalisti i multikulturalno građanstvo?«, www.vidiportal.ba, 03.12.2011.
- Lasić, M. (2012), »Ili Europska unija ili izvjesnost »milet sustava«, *Oslobođenje*, 14.01.2012.
- Lijphart, A. (1992), *Demokracija u pluralnim društvima*, Školska knjiga–Globus, Zagreb.
- McGarry, J., O’Leary, B. (1993), »Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict«, u: J. McGarry i B. O’Leary (ur.): *The Politics of Ethnic Regulation*, London–New York: Routledge.
- Mesić, M. (2006), *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Zagreb.
- Milašinović, S., Kešetović, Ž. (2009), »Mogućnosti rešavanja unutardržavnih konflikata«, www.nubs.rs, 01/2009.
- Mujkić, A. (2007), »Bauk liberalne demokratije kruži Bosnom«, *Puls demokratije*, 14.11.2007.
- Puhalo, S. (prir.) (2011), *Na putu ka Evropskoj uniji*, PRO EDUCA, Banja Luka.
- Puzić, S. (2004), »Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije«, *Politička misao*, sv. XLI, br. 4, Zagreb.
- Redžić, E. (2000), *Sto godina muslimanske politike*, Institut za istoriju, Sarajevo.
- Stanković Pejnović, V. (2010), »Identitet i multikulturalizam nacionalnih država na Balkanu«, www.maticacrnogorska.me, MATICA, jesen 2010.

PLEA FOR AN ALTERNATIVE PRO-EUROPEAN CULTURAL, POLITOLOGICAL AND LEGAL NARRATIVE

Summary

There are between six and eight thousands ethnies in the world, but only several hundreds of them have been articulated into a political people (nation) or into a nation-country.

And while the history of mankind is no more than the history of warfare and of endangering people different from oneself, in the world of political modernity or of a «new paradigm» (Hans Küng) not many people will question the formed ethny or nation. Basically they both deserve a roughly equal cultural respect, although they do not have the same political future. The respect of the collective rights of ethnies and nations is more and more accepted today in the countries of political modernity

by the followers of the so-called radical liberalism, since they were confronted in the new circumstances – as well as the followers of the so-called radical multiculturalism, with the need of deabsolutisation of their original and authentic principles.

For while the rise of the nations through political maturing (or otherwise) of the ethnies was as a rule connected in the past to the bare or legal-political violence, in the time of political modernity (and the postmodern) the realization on the necessity of respecting not just individual human rights but also the collective rights of ethnies and nations or any other individual groups (*gender* and similar) is definitely accepted.

The infamous »death of multiculturalism« on the West doesn't mean anything else but the admission that the immigrant countries as well as the societies which have long favored the ignorance of the human and the collective rights of the first nations and/or its ethnic immigrant varieties (*melting pot*), have »little by little« given up the harsh eradication or denial of its ethnical pluralism. Unfortunately, countries in the region of south-east Europe barely take part in all that, deeply entangled in the quasy-democratic, anticivilizational transitions and are convinced, in a petty-bourgeois manner, of their chastity and the malice of others, as the author of *Filosofija palanke (Philosophy of province)* would say. There, it is not about the death of the false reflection of cultural pluralism as in western countries, but about the creation of »parallel worlds« and »coteries« on places where they have never existed, all up to the reaktualization of »the millet system« from the Ottoman Empire and the disappearance of the very root of multiculturalism. Incapable of accepting this new paradigm which implicitly includes a new mentality as well as politics, these countries cannot become part of the world where ethnic differences are not eliminated, where it is possible to see the encounter of different cultures and the culture of alternation – permeation and enrichment of identity, in such a short time. Not even within the EU was it possible to find the answers to all crisis and challenges, but the EU will solve its problems without us, whereas we will not be able to surpass our »parallel worlds« without the EU. Without delayed transformations in the process of the accession to the EU we cannot become part of the world where there are *rules of law*, whereas people behave according to universally human values and rational interests. Therefore, the first precondition of the future basic constitutional reforms is

to take into account the Bosnian-Herzegovinian multinationality and the remaining multiculturalism, developing thereupon an intercultural project of a sustainable and civilized BiH, in keeping with the national and the ethnic, the human and the civil. This is why it is essential to fulfill the alternative, pro-European cultural and political narrative with a content, based on the political culture of dialogue and compromise, management methods, rather than the elimination of ethnic/national differences. In that way it would be possible to overcome the dominant authoritarian cultures, parting in this way from the dangerous separatistic and relating unitaristic concepts in BiH. It would be a way for the Croats and Serbs and Bosniaks, and eventually all Bosnian-Herzegovinian citizens, to start returning to a sustainable common and equal country of Bosnia and Herzegovina. The accession into the EU would solve the national and political issues of Bosnia and Herzegovina as well as all ethnic and national issues in BiH.

Key words: taking into account multiethnicity and nationalities, handling ethnic differences, transnationalisations and integrations, necessity of a pro-European narrative and approach

PLÄDOYER FÜR DEN ALTERNATIVEN PROEUROPÄISCH-KULTURELLEN UND POLITOLOGISCH-RECHTLICHEN NARRATIV

Zusammenfassung

In der Welt existierten zwischen sechs und acht Tausend Ethnien und es sind nur einige Hundert die sich in das politische Volk (die Nation) oder in den Nation-Staat artikuliert haben. Und während die Menschheitsgeschichte nichts anderes ist, als die Geschichte der Kriegführung und Gefährdung von anderen und von sich verschiedenen, in der Welt der politischen Moderne oder der »neuen Paradigma« (Hans Küng) stellt fast keiner mehr die geschaffene Ethnie oder Nation in Frage. Beide verdienen im Grunde einen vergleichbaren kulturellen Respekt, obwohl sie

keine gleiche politische Zukunft haben. Den Respekt kollektiver Rechte der Ethnien und Nationen werden heute in den Ländern der politischen Moderne immer mehr von Loyalisten des sogenannten radikalen Liberalismus akzeptiert, weil sie – wie auch die Nachfolger des sogenannten radikalen Multikulturalismus – in neuen Umständen zusammengetroffen sind, mit dem Bedürfnis der De-Absolutisierung eigener primärer und ursprünglicher Grundsätze. Dadurch daß bisher die Entstehung der Nation durch politische Reifung der Ethnien (oder auf andere Weisen) in der Vergangenheit in der Regel mit bloßer rechtlich-politischen Gewalt verbundenen war, in den Zeiten der politischen Moderne (und Postmoderne) wird endgültig die Erkenntnis über die Erforderlichkeit des Respektierens nicht nur einzelner Menschenrechte sondern auch kollektiver Rechte der Ethnien und Nationen oder beliebiger anderer Sondergruppen (*gender* – Geschlecht ua.) akzeptiert. Der verrufene »Tod des Multikulturalismus« im Westen bedeutet nur die Bekenntnis, dass auch Einwanderungsländer und Gesellschaften die lange Ignoranz menschlicher und kollektiver Rechte der *first nations* und / oder des eigenen ethnischen Schmelztiegels (*melting pot*) begünstigt haben, »Schritt für Schritt« die grobe Auslöschung oder Negierung des eigenen ethnischen Volkspluralismus aufgegeben haben. Leider, nehmen in alldem kaum Länder in der Region Südost Europas teil, tief verfangen in die quasi-demokratische, anti-zivilisatorische Überleitung und leidig provinziell überzeugt in die eigene Makellosigkeit und die Bosheit anderer, wie der Autor der *Philosophie der Provinz* sagen würde. Dabei handelt es sich nicht um den Tod der falschen Spiegelung des Multikulturalismus wie in den westlichen Ländern, sondern um der Entstehung »paralleler Welten« und »geschlossener Gesellschaften« dort wo sie nicht existiert haben, bis zur Wiederbelebung des »Millet-Systems« aus dem Osmanischen Reich und dem Verschwinden der Grundlage des Multikulturalismus. Unfähig eine neue Paradigma anzunehmen, die auch eine neue Mentalität und Politik impliziert, können diese Länder auch nicht schnell ein Teil der Welt werden in der ethnische Differenzen nicht eliminiert werden, in der es möglich ist Begegnungen der Kulturen und der Kultur der Alterität zu leben – Durchdringung und Bereicherung der Identität. Auch in der EG hat man nicht Antworten für alle Krisen und Herausforderungen gefunden, aber die EG löst die eigenen Probleme auch ohne uns, und wir ohne die EG werden es nicht fertigbringen über unsere »parallelen Welten« hinauszugehen.

Ohne verspätete Transformationen im Prozess der Annäherung an die EG können wir nicht ein Teil einer Welt werden in der *rules of law* gelten und die Menschen sich nach allgemein menschlichen Werten und rationellem Interesse verhalten. Deswegen ist die erste Voraussetzung zukünftiger grundlegender parlamentarischer Änderungen die bosnisch-herzegowinische Multinationalität zu beachten und die verbleibende Multikulturalität und danach das interkulturalistische Projekt eines haltbaren und zivilisierten Bosnien und Herzegowinas zu gestalten mit Respektierung des nationalen und ethnischen, menschlichen und bürgerlichen. Deshalb ist es sehr bedeutend den alternativen, proeuropäischen kulturell-politischen Narrativ mit Inhalt zu füllen, in dessen Grundlage politische Kultur des Dialoges und Kompromisses, Methoden der Lenkung und nicht der Eliminierung ethnischer / nationaler Differenzen sind. Auf diese Weise könnten also die dominanten autoritären Kulturen überwunden werden und so würden wir uns von gefährlichen separatistischen und gleichermaßen unitaristischen Konzepten von BiH verabschieden. So könnten alle Kroaten und Serben und Bosniaken, schließlich alle bosnisch-herzegowinische Bürger zu einem lebensfähigen, gemeinschaftlichen und gerechten Land Bosnien und Herzegowina einen Rückweg finden. Mit dem EG-Beitritt würden auch bosnisch-herzegowinische, staatlich-politische Fragen und alle ethnische und nationale Ansprüche in Bosnien und Herzegowina gelöst werden.

Schlüsselwörter: Anerkennung der Multiethnizität und der Nationalität, Führung ethnischer Unterschiede, Transnationalisierung und Integration, Erforderlichkeit des proeuropäischen Narrativs und Vorgehensweisen

Regina Ammicht-Quinn:

KULTIVIRATI LJUDSKO: POLITIKA, ETIKA I RELIGIJA

Ammicht Quinn, prof. dr. Regina, profesorica etike u Međunarodnom centru za etiku u znanostima (IZEW) Univerziteta u Tübingenu. Diplomirala katoličku teologiju i germanistiku, doktorirala etiku, habilitirala socijalnu etiku. Od veljače 2010. do svibnja 2011. članica zemaljske vlade Baden-Württemberg kao počasna državna savjetnica za interkulturalni i međureligijski dijalog. Težišta istraživačkog rada: temeljna i na primjenu usmjerena etička pitanja; politička etika; integracija i migracije kao kulturalno i religijsko pitanje; tijelo, rodni i seksualni diskursi.

Sažetak

Politička se etika od antike bavi djelovanjem koje je usmjereno na opće dobro. S promatranjem demokratskih društava politička etika dobiva novi smjer: odvajanje »građanina« i »vladara«, dugo smatrano samorazumljivim, ne da se više sačuvati u toj jednoznačnosti.

Na koji se način u toj situaciji može govoriti o »temeljnim vrijednostima« unutar politike? Kako se u sukobu između općeg dobra i vlastitih interesa mogu pronaći kompromisi koji neće biti »truli«? Zastupaju li religije unutar višereligijske zajednice partikularne interese?

Religijske granice više ne prolaze samo između različitih religija. One prolaze također unutar svake religije – između na dijalog spremnih i nespremnih. Ako se svaka religija bavi transcencijom, onda su granice i prekoračenje granica tema svake religije. Dakle što bi morao i mogao biti doprinos religija zajednici u kojoj se može kultivirati ljudsko?

Ključne riječi: politika, religije, ljudskost, politička etika, opće dobro, identitet, granice, čistoća, sjećanje, krivnja

Predjeli zasuti minama

Kako se živi u zemlji u kojoj se u tlu nalaze skrivene mine koje, onda kad je čovjek nepažljiv, prijete da će eksplodirati?

Ja bih to trebala znati. Dolazim iz Njemačke. To je mjesto na kojem u tlu po kojem se krećemo nisu skrivene stvarne, ali jesu simboličke mine. A to su vrlo eksplozivne mine jer u Njemačkoj još uvijek postoje slučajevi desničarsko-ekstremističkog kriminala.

Sarajevo mi je nepoznato, ali s ovim sam mjestom povezana putem povijesti. Imamo zajedničku europsku povijest, zajedničku povijest religija. A u mom slučaju postoji i obiteljska povijest.

Moj djed, rođen koncem 19. stoljeća, živio je na suprotstavljenim granicama Austro-Ugarskog Carstva u jednom malom selu jedne enklave u kojoj se govorio njemački, 200 km istočno od Praga. Kao šesnaestogodišnjak bio je vojnik u Bosni i Hercegovini. Uvijek je pripovijedao jedino o svojoj pomoćnoj službi kuhara vojničke čete. No iza bezazlenih pripovijesti može se nalaziti i zapletenost u veliku povijest krivnje. A takve povijesti krivnje naginju tome da budu ostavljene u naslijeđe. Njegova povijest krivnje pripada i meni. Ona ne spada u moju osobnu krivnju, ali spada u područje moje odgovornosti.

Zbog te ću odgovornosti pokušati, uz pomoć jedne odsudne pripovijesti iz moje vlastite kršćanske tradicije, identificirati kulturalno i političko polje koje će se, u slučaju da se kultivira¹ ljudsko, morati preraditi.

Pitanja o čistoći

Jedna se od temeljnih pripovijesti kršćanstva nalazi u Djelima apostolskim, a riječ je o Petru, koji se moli na krovu svoje kuće. To se događa pred ručak, Petar je vjerojatno gladan, dolje u kući se već kuha, i tada u jednoj viziji ugleda kako se s neba spušta velika posuda ispunjena svim vrstama gmazova i ptica, mnoge od njih nečiste, moguće i sve. I začuje glas koji govori: »Kolji i jedi!« A Petar se užasnut, unatoč gladi, opire: kao pobožan židov u svom životu još nikad nije pojeo nešto nečisto (Dj 10, 1–14).

---

¹ Usp. M. Nussbaum, *Cultivating Humanity. A Classical Defence of Reform of Liberal Education*, Cambridge 1998.

Da to nije bio čudnovat događaj, nitko se ne bi potrudio ispriposvjediti ga i zapisati. Na tom mjestu Petra, »Stijenu«, promatramo u dubokoj nesigurnosti. Glas s neba ga poziva da učini nešto što proturječi njegovim uvjerenjima; na način kao da njegov Bog govori protiv njegovog Boga. Tako Petar najednom, tako to sebi možemo predočiti, ne gladije samo za hranom. Gladije za tim da zna što je to dobro, što je to ispravno, što treba učiniti – i što to znači »čistoća«.

Predodžbe o čistoći provlače se kroz sve monoteističke religije. Odnose se na svakodnevni život, a sadržavaju ne samo pitanja o higijeni nego i pristup božanskom. One su kategorije poretka koje mogu razjasniti tko mu pripada i gdje se nalaze granice između onih koji mu pripadaju i onih koji mu ne pripadaju: u kršćanskom se srednjovjekovlju na ljude koji su se često prali gledalo s najvećim nepovjerenjem – ta pranje je bilo znak »nevjernika«, pobožnih muslimana i židova. Čistoća je dakle nešto što čovjek »čini«, ali ujedno pokazuje i što čovjek »jest«.

U kulturnoj je antropologiji – prema studiji Mary Douglas – riječ o tome da se nečistoća može razumjeti samo u sklopu sustava koji je isključuje: kava nije nečista, ali je nečista kava na hlačama. Dakle nečista je »*matter out of place*«², stvar na krivom mjestu. Na taj način nečistoća dobiva simboličku funkciju: nečistoća, koju se naporom i silom želi prognati iz svijeta ili makar staviti pod kontrolu, simbol je prijetećeg nereda, kaosa.

Od nečistoće u njezinoj simboličkoj dimenziji, od nereda, kaosa, najviše su ugrožene tjelesne granice, od kojih najviše tjelesni otvori³. Sve ono što prolazi tim granicama (hrana, izlučevine, krv, menstruacijska krv, sjeme, genitalne tekućine – ali i događaji poput rođenja i smrti) postaje naročito važno za pitanje o nečistoći i čistoći – najprije u tjelesnom, ali i u prenesenom značenju. Propisi o hrani – kao u slučaju Petra – i propisi o pranjima u svakodnevlju raskrivaju uzajamno razgraničenje religija. Tu je riječ o granicama, ali ne samo o granicama pojedinačnih tijela. Nadovezujući se na Marcela Maussa⁴, Mary Douglas konstatira da ljudska tijela postaju simbolom društva ili zajednice u kojoj čovjek živi: tjelesne granice simboliziraju i zrcale granice zajed-

---

² M. Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London, 1966., str. 36.

³ Usp. *Isto*, od str. 122.

⁴ Usp. M. Mauss, »Les Techniques du Corps«, *Journal de la Psychologie* 32 (1936).

nice. Na taj su način predodžbe o čistoći i granice zajednice jedne s drugima usko povezane.

Danas to još jednom postaje razgovijetno na drugačiji način: u mnogim se kršćanski ili sekularno obilježenim društvima, kad je riječ o pitanjima o čistoći, na prvom mjestu više ne nalazi jelo, a također niti seksualnost. No time pitanja o čistoći nisu nestala kao kategorije poretka. Ona su se samo iselila. Potrebu za čistoćom iznova zatičemo u društveno-političkom području: kao pitanje o kulturalnom i religijskom identitetu. Pitanja o čistoći su skrivena tamo gdje postaje glasna želja za homogenizacijom, za »nepomiješanim« društvom: tamo gdje su u Njemačkoj prije ne odveć dugo vremena bili proganjani i ubijani Židovi, tamo gdje se danas rasplamsala rasprava o tome pripadaju li skupa »islam« i Njemačka.

Pitanja o čistoći su se iselila tamo gdje konstruiramo individualne i kolektivne identitete. Drugima, onima koji se smatraju »nečistima«, pripisuju se identiteti: »On je Židov. On je musliman. Ona je Njemica«.

Dakle Petrov problem nije nestao kako se to na početku čini. Naprotiv, u njemu raspoznajemo aktualna pitanja: kako živimo s nesigurnostima naših kulturalnih identiteta? Predstavljaju li te nesigurnosti povod za nove propise o čistoći? Pomalja li se čistoća kao uvjerljiv put za dospijevanje do sigurnog kulturalnog identiteta?

Identiteti

U mnogim je zemljama Sjevera pitanje o identitetu postalo epohalnim pitanjem: identitet više nije naprosto »tu«. Identiteti su izgubili svoju samorazumljivost prije svega tamo gdje su ljudi otpušteni ili prognani iz prisnih veza klase, poziva, susjedstva, obitelji i porodičnih odnosa. Svoj identitet kao projekt doživljavaju prije svega mladi ljudi: identitet se mora uvijek iznova postizati, iznalaziti i birati. Potraga za onim što može značiti »ja«, postaje životnom zadaćom⁵.

Identitetska se pitanja iz nekadašnjih kolonijalnih zemalja istodobno odražavaju na Sjeveru. Povod za to je otvrdnjavajuća granica između »zapadnjačkog« i »nezapadnjačkog« ili »antiza-

---

⁵ Usp. R. Eickelpasch, C. Rademacher, *Identität*, Bielefeld, 2010.

padnjačkog« koja predstavlja i jedno od polazišta međunarodnih sukoba.

Stavljajući vlastite naglaske, Amartya Sen (Indija)⁶ i Amin Maalouf (Francuska–Libanon)⁷ opisuju povezivanje identiteta i nasilja. Njihovo zajedničko polazište predstavlja činjenica da su identiteti složeni i vrlo sadržajni. Ljudi nikad nisu samo ono što se nalazi u putovnici – ime, datum rođenja, mjesto rođenja, veličina, boja očiju i moguća biometrijska obilježja. Ljudi su uvijek više od toga: imaju poziv, interese i strasti; povezani su s obitelji, zavičajem, susjedstvom, institucijama i socijalnim miljeom, s nekom vrstom sporta, krugom prijatelja, skupinom ljudi s istim sklonostima, istim zaprekama i istim talentima. Svako pojedino obilježje nije jedinstveno – posvuda na svijetu postoje ljudi sa sivim očima, ljudi koji vole nogomet ili ljudi koji više od svega vole svoju djecu. Jedinstvena je točna kombinacija tih pojedinačnih identitetskih obilježja.

Budemo li najrazličitije ljude trpali pod jednu jedinu etiketu – crn, turski, protestantski, ženski i sl. – a da im ne priznajemo njihovu jedinstvenost, bit će to čin nasilja. Ako drugima (ili sebi samima) pripisujemo prioritetni identitet koji nadjačava druge identitete – kao što »crn« može nadjačati to da je čovjek »majka«, »glazbenica« ili »maratonka« – onda postoji opasnost ne samo da simpatija i empatija postanu nemogući, nego čak i nepotrebni: »Pripazi, ona je crnkinja!« I, ovisno o okružju, možda još: »Budi oprezan. Ne vjeruj joj. Pripazi, on je musliman« ili »Znam ja kakav je on. Svi su oni takvi. Budi oprezan! Ne vjeruj mu!«

»Zapravo, najveći je izvor potencijalnog sukoba u suvremenom svijetu pretpostavka da ljudi mogu biti isključivo kategorizirani na temelju religije ili kulture. Prešutno vjerovanje u nadsvođujuću snagu singularne klasifikacije svijet može učiniti potpuno zapaljivim.«⁸ Na ljudske se identitete ne mogu i ne smiju stavljati etikete. Za to su odveć složeni, višeslojni, proturječni. Identiteti ne trebaju etiketiranje nego pripovijesti; oni moraju postati narativni. Slično kao što svaki čovjek životnu priču konstruira istom pomoću pripovijesti iz pojedinačnih događaja i doživljaja,

---

⁶ Usp. A. Sen, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, New York–London, 2007. ili A. Sen, *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine*, Masmedia, Zagreb, 2007.

⁷ Usp. A. Maalouf, *Mörderische Identitäten*, Frankfurt a. M., 2008. ili A. Maalouf, *U ime identiteta. Nasilje i potreba za pripadnošću*, Prometej, Zagreb, 2008.

⁸ A. Sen, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, str. XV.

tako i zajednice, skupine, društva, institucije i nacije žive od i u svojim pripovijestima.

Lyotard, koji opisuje »kraj velikih pripovijesti«⁹, upravo u tome neće vidjeti kraj pripovijedanja, ali će formulirati jednu ocjenu i jednu opomenu: svom je kraju prispjela »velika pripovijest« koja sve razumijeva pomoću jednog načela i zato zanemaruje sve posebno u korist općeg, previđajući različito, heterogeno ili marginalno.

Religije i nacije često su stvarale svoje »velike pripovijesti«. Da se te pripovijesti danas raspadaju, to ne znači da odsada ne smiju postojati niti religija niti nacija. To znači samo jedno: »Velika pripovijest« nacije više ne može biti jedna jedina monolitna pripovijest – primjerice »pripovijest pobjednika«, »pripovijest žrtve«, »pripovijest osvajača«, »pripovijest pravovjernika«. Naprotiv, pripovijesti se umnažaju, a pripovijeda se također i ono drugačije, različito, ono nekoć potisnuto.

Kako višeslojni identiteti pojedinih ljudi trebaju pripovijesti, tako i zajednice, grupe, religije i nacije trebaju pripovijesti. No, to su pripovijesti u množini. Osim toga, to su pripovijesti koje stoje uz druge pripovijesti. Igramo različite uloge u različitim pripovijestima – ne samo u našoj vlastitoj, također i u pripovijestima drugih, siromašnih, onih dosada nenaslušanih. U pripovijestima neprijatelja. Zadaća je pojedinaca, ali također grupa i nacija, uzeti na znanje i povezati te različite uloge. Različite uloge, koje igramo u različitim pripovijestima, potrebno je uzeti na znanje i povezati. To je način na koji se za neko društvo može etablirati kultura sjećanja.

Singularni identiteti i singularne »velike pripovijesti« rađaju nasilje. Istom njihovo raspadanje stvara prostor za vrlo sadržajne identitete koji se istodobno sjećaju patnje i krivnje pa mogu stvoriti mir, koji se neće temeljiti samo na ozbiljenju vlastitih koristi.

Ta su kulturno-povijesna promišljanja relevantna za konkretno oblikovanje društva i vode do političke etike.

---

⁹ Usp. J.-F. Lyotard, *Das postmoderne Wissen*, Wien, Passagen, 1999 (original: *La Condition postmoderne*, Rapport sur le savoir, Paris, 1979). Usp. F. Fukuyama, *Das Ende der Geschichte*, München, 1992.

Politička etika

Politika i etika imaju dugu zajedničku povijest u kojoj se uvijek iznova pojavljivao pokušaj da se drugoga u određeno vrijeme okupira za sebe. Politika je pokušavala podvrgnuti etiku tako što je sama nastupala kao instanca (vlastitog, jedinstvenog, politički provedivog) morala; etika je pokušavala moralizirati politiku tako što se razvijala kao apsolutno mjerilo za kontingentno djelovanje. Niti jedno niti drugo nije razborito. No, unatoč tome, ne smije se prekinuti povezanost između politike i etike, koja se odražava pomoću političke etike. Jer politika mora udovoljiti etičkim mjerilima, a etika se mora dokazati u konkretnom i političkom.

Politička etika postavlja pitanje »može li se i na koji način politika temeljiti na etičkim principima (načelima), normama (zakonima i pravilima) i krepostima (stavovima, sklonostima ponašanja)«¹⁰. Pitanje o utemeljenju odnosi se na *političke ciljeve, političko djelovanje, političke poretke i institucije*.

Pritom pravednost predstavlja temeljni pojam političke etike – i to ne samo kao cilj nego i kao kvaliteta političkog djelovanja te kao zahtijevano svojstvo institucija.

Na temelju svog razmišljanja o demokratskim društvima politička etika dobiva novo usmjerenje: odvajanje »građanina« i »vladara«, koje je dugo smatrano samorazumljivim, više se ne da sačuvati u toj jednoznačnosti. Tako u središte političke etike dopijevaju tri područja: pitanje o *općem dobru*, o *manjinama* i o *kompromisima*.

Političko djelovanje unutar demokracije odgovara na višestruko različite interese i na natjecanje oko materijalnih, idejnih i socijalnih resursa. Demokracija može funkcionirati samo onda kad ljudi u svom političkom djelovanju ne zastupaju isključivo svoje vlastite grupne interese. No opće se dobro ne odnosi na zajednicu singularnih identiteta i »veliku pripovijest«. Opće dobro nije apstraktna veličina koja je iznad građana. Opće dobro ono što građani stvaraju svojim socijalnim djelovanjem. Opće dobro ne znači: svi su jednaki i žele isto. Ono znači: različiti žele zajedničko. Na taj način demokracija ne znači da snažnija grupa svo-

---

¹⁰ B. Sutor, *Kleine politische Ethik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Opladen, 1997, str. 11.

je trenutačne interese može ostvariti putem većinskih odluka, nego da sve grupe svoje partikularne interese mogu uskladiti s općom obvezom spram općeg dobra – a to također i žele.

Društva su u sebi pluralna. Čak se i »očišćena«, »čista« društva sastoje od ljudi svih životnih doba s različitim interesima, ciljevima i željama. U svakom društvu postoje manjine, a manjine će uvijek i postojati. Kvaliteta društva – a naposljetku i njegova politička stabilnost – mjeri se prema njegovom ophođenju s manjinama.

Demokratsko društvo koristi usuglašavanje između partikularnih interesa i općeg dobra; osim toga, koristi usuglašavanje između većine i manjina. Na taj su način sukobi (ne samo između vlastitih interesa i općeg dobra nego i između različitih političkih pozicija i perspektiva) neizbježni. S etičkog gledišta kompromis postaje ključni instrument političkog djelovanja.

Politički kompromisi nisu usporedivi s kompromisima u pitanjima o istini. Oni predstavljaju sporazum o trenutačno mogućem ili boljem, uz zajedničku usmjerenost na više norme i ciljeve, primjerice na mir ili pravednost.

Avishai Margalith je u svojoj je studiji »O kompromisima i trulim kompromisima« (2011) podastrla pohvalu kompromisa, formulirajući ujedno njegove granice: »truli« je kompromis onaj kompromis koji svojim posljedicama podupire sustav koji prezire ljude – u velikom kao i u malom. Taj je oblik kompromisa zabranjen. Svi su drugi kompromisi – prema Margalith – ne samo dopušteni nego se izričito zahtijevaju.

Opće dobro u središtu političkog djelovanja, izričita zaštita i željena participacija manjina, kompromisi, ali nipošto »truli« kompromisi, središnja su mjesta i strategije pravednosti. U političkom se području pravednost učvršćuje u temeljenim i ljudskim pravima. Jedino onda kad se temeljna i ljudska prava nalaze u temelju političkog djelovanja kao obvezujuća prava, »dobrim« se kompromisima mogu prerađivati sukobi oko vlastitih interesa i općeg dobra te sukobi oko većina i manjina. Upravo priznanje slobode mišljenja, religije i okupljanja uvijek znači da ona vrijedi upravo za ljude čiji su mišljenje, religija, ćudoređe i običaji drugačiji od mojih. To zahtijeva toleranciju. Osim toga, to zahtijeva koncept granica tolerancije: tolerancija živi od netolerancije prema fanatizmu.

Granice i prekoračivanje granica

Ako postoje ljudi koji imaju iskustva s granicama, nacionalnim, kulturalnim i religijskim, onda su to ljudi u Bosni i Hercegovini.

Na sličan način kao i kulturalne granice, vjerske granice uvijek iznova igraju problematičnu ulogu tako što pokušavaju osigurati »čistoću« vjernika putem isključenja drugačijih.

No vjerske granice nisu samo granice *između* religija. »Vjerska granica« je granica koja se provlači *kroz unutrašnjost svake religije*: na jednoj se strani nalaze ljudi religijskog totalitarizma. Njihova vjera glasi: jedna jedina interpretacija jedne jedine religije predstavlja jedan jedini legitimni način vjerovanja i postojanja. Sve drugo mora biti, ovisno o temperamentu, obraćeno, pokoreno, osuđeno ili iz svijeta prognano. Na drugoj strani »vjerske granice« nalaze se ljudi koji su obvezani religijskom tolerancijom. Njihovo je uvjerenje da religije, uz očuvanje svog dotičnog identiteta, imaju zajedničko poslanje za ljude i svijet. To poslanje glasi: kultivirati ljudsko. Kao što se mora kultivirati dobro vino, tako se mora kultivirati i ljudsko ljudi i ljudsko čovječanstva: pomoću vremena i strpljenja, ali i pomoću prostora za rast.

Tema svake religije je transcendencija – razdvojenost čovjeka od Boga i nastojanja ljudi oko prekoračenja te granice. Tema kršćanstva je Božje prekoračivanje granice: Bog postaje čovjekom.

Vratimo se natrag Petru, još uvijek gladnom, još uvijek na krovu svoje kuće, još uvijek duboko zbunjenom glasom s neba koji odgovara zapovijed koja krši propis o čistoći.

Pripovijest o Petru se ne okončava s njegovim užasnutim ustezanjem. Završava se s prekoračivanjem granice, jednim transcenderom. Ona je započela s poganskim trgovcem Kornelijem; njemu se javlja anđeo koji mu kazuje da je Bog uslišio njegove molitve i da treba poslati po Petra. Dok su glasnici još na putu, Petar na krovu kuće doživljava svoju viziju o nečistom jelu. Onaj tko šalje viziju, ne popušta. Poslije prvog ustezanja, posuda dolazi još jednom, pa još jednom, a svaki mu put glas odgovara: »Ono što je Bog proglasio čistim, ti ne nazivaj nečistim!«

U to doba, prema logici Djela apostolskih, još ne postoje »pogani«, niti jedan jedini ne-Židov u mladoj zajednici. Živjelo se među njima. Petar susreće Kornelija, obje se vizije međusobno povezuju, a poglavlje završava s prvim krštenjem jednog poganina: »Vi znate kako je Židovu zabranjeno družiti se sa strancem ili k nje-

mu ulaziti, ali meni Bog pokaza da nikoga ne zovem okaljanim ili nečistim« (Dj 10,28).

Što to znači za nas? Što to znači za sve naše napore oko očuvanja »čistim« kulturne i religijske identitete? Ako je na tom mjestu sadržano poslanje religioznih ljudi i religijskih institucija: kako bi moglo glasiti to poslanje?

Prva i temeljna točka: *Ja sam istina*, kazuje Isus u Evanđelju po Ivanu. Ne: *Ja sam tradicija*. Crkvena se tradicija ne može legitimirati sama iz sebe nego jedino tako što će neprestance uvijek iznova pokušavati utjeloviti tu istinu.¹¹ Na to spada nesigurnost. Petrova je nesigurnost dar, ne kazna. A iz te nesigurnosti raste nova sigurnost – Nijedan se čovjek ne smije nazivati nesvetim ili nečistim! – koju uvijek iznova treba učiti.

Ako religiozni ljudi i religijske institucije to ozbiljno uzmu u obzir, onda će to značiti troje:

Kao prvo, opredjeljenje za siromašne, drugačije, isključene, svejedno koje nacionalnosti, boje kože, religije ili moralnih standarda bili.

Kao drugo, da se zahtjev za istinom upravlja i prema vlastitoj instituciji i njezinim strukturama – kao zahtjev za pravednošću, sposobnošću kritike i kao odvratanje od korupcije bilo koje vrste.

I kao treće, da se kultivira ljudsko, ljudskost. To se ne događa održavanjem privilegija i reputacije, nego otvorenošću; ne zahtijevanjem nereflektirane kolektivne poslušnosti, nego podupiranjem svjesne pripadnosti; ne iluzijama o nedužnosti, nego sjećanjem i posadašnjem zapletenosti u krivnju.

Za mene, sasvim osobno, također i sjećanjem na mog djeda, šesnaestogodišnjeg vojnika u Bosni i Hercegovini.

S njemačkoga preveo Alen Kristić

---

¹¹ Usp. F. Wilfred, *Church's Role for a Better India. Keynote delivered at the 11th General Body Meeting of the Catholic Council of India (CCI)*, November 2011. (zaseban otisak)